

1735 M. BIBLIJOS LEKSIKA PILYPO RUIGIO ŽODYNE

Vilma Zubaitienė

Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: vilma.zubaitiene@flf.vu.lt

0. Įvadinės pastabos. Straipsnyje nagrinėjama 1735 m. Biblijos leksika 1747 m. Karaliaučiuje išleistame Pilypo Ruigio žodyne „Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon“ (toliau – RŽ)¹. Taigi **straipsnio tikslas** – ištirti, kiek ir kokios Biblijos leksikos pateko į antrą spausdintą Mažosios Lietuvos žodyną. Ankstesniuose darbuose apie Biblijos panaudojimą RŽ nerašoma (plg. Palionis 1995 133, Zinkevičius 1990, 259–260). Kiek detaliau Biblijos įtaką žodyno mikro- ir makrostruktūrai yra aptarusi Vilma Zubaitienė savo monografijoje (Zubaitienė 2010, 190–221) ir pastarųjų metų konferencijose (Zubaitienė 2016a, 2016b, Plaušinaitytė, Zubaitienė 2017). Šiame straipsnyje atliekama statistinė ir tekstologinė žodžių, patekusių į RŽ su Biblijos nuorodomis, analizė. Pagrindiniai **tyrimo etapai** buvo tokie:

1) RŽ perraše sužymėti žodžiai, junginiai ir ilgesnės frazės, prie kurių pateikiamos Biblijos nuorodos.

2) Automatiniu būdu specialia programa nustatytos ir išrinktos Biblijos eilutės, kuriose pavartota RŽ aptinkama Biblijos leksika ar ilgesnės frazės.

3) Sužymėtos RŽ Biblijos nuorodų klaidos ir jos ištaisytos.

Tyrimui keliami **uždaviniai**:

1) Atlikti statistinę Biblijos leksikos RŽ analizę: nustatyti, kiek žodžių pateko iš konkrečių Biblijos dalių, kuriomis Biblijos dalimis remtasi daugiausia.

2) Ištirti Biblijos naudojimosi pobūdį abiejose RŽ dalyse ir santykį su kitais šaltiniais.

3) Atlikti Biblijos leksikos RŽ tekstologinę analizę, nustatyti sutapimus su originalu ir skirtumus.

Straipsnyje pirmiausia aptariama, kiek Ruigio veikla buvo susijusi su Biblijos vertimu, kas buvo kiti komisijose svarstomos ir redaguojamos Biblijos vertėjai. Toliau aprašoma, kaip į RŽ

¹ Straipsnis parengtas pagal Lietuvos mokslo tarybos finansuojama projekta „Lietuviškos XVI–XIX a. Biblijos istorija“ (sutarties Nr. MIP-037/2015). Pagrindinis straipsnio autorės uždavinys buvo: projekto metu parengti kritinį P. Ruigio žodyno leidimą ir skaitmeninę P. Ruigio žodyno versiją. Čia publikuojamas tyrimas tėra vienas iš keltų uždavinių. Autorė nuoširdžiai dėkoja projekto vadovui Mindaugui Šinkūnui už pagalbą.

lietuvių–vokiečių dalį pateko Biblijos žodžių ir žodžių junginių ir kas yra šios leksikos pagrindinis šaltinis. Tada pateikiama statistinė žodžių, junginių ir citatų, į RŽ vokiečių–lietuvių kalbų dalį įtrauktų su Biblijos nuorodomis, analizė. Iškėlus hipotezę, kad dažną Mozės knygų ir evangelijų citavimą lėmė Biblijos konkordancijos, trumpai pabandyta paanalizuoti galimą konkordancijų įtaką Biblijos leksikos perimamumui ir tai parodyta konkrečiais pavyzdžiais. Galiausiai išanalizuota, kokie Biblijos žodžiai ar ilgesni leksiniai vienetai įrašyti į RŽ vokiečių–lietuvių kalbų dalį, kaip jie pateikiami: ar yra iš kitų šaltinių paimtų lemu atitikmenys, ar susiję su visai naujais žodyno straipsniais; kada įtraukiama gausiau Biblijos sinonimų ar įvairesnių vertimo variantų, kokių pasitaikė Biblijos leksikos keitimo RŽ ar koregavimo atvejų.

1. Pilypas Ruigys – Biblijos vertėjas. RŽ pavadinime paminimas vienas iš RŽ lietuviškos leksikos šaltinių – Šventasis Raštas (*H[eilige] Schrift*), plg.: *Lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių žodynas, kuriame yra pakankamai žodžių ir posakių, vartojamų tiek Šventajame Rašte, tiek ir visose žmonių visuomenės veiklos ir bendravimo srityse*². Kad iš Biblijos buvo renkama lietuvių kalbos sinonimų, užsimenama ir RŽ pratarėje. Čia rašoma, jog vienas iš žodyno tikslų buvo „pateikti sinonimus, ypač iš lietuviškos Biblijos“³. Taip pat pratarėje cituojant Friedricho Wilhelmo 1673 m. liepos 18 d. raštą Įsruties archipresbiteriui Sebastianui Mülleriui, akcentuojamas Biblijos ir kitų lietuviškų knygų, išverstų „gryniausių lietuvių kalbos dialektu“, poreikis:

Mes buvome jau maloningai nurodę, kad būtų verčiama Biblija, kitos bažnytinės ir mokyklinės knygos ir kad jos būtų išverstos gryniausiu lietuvių kalbos dialektu.

Nun haben Wir zwar darauf auch bereits die gnädigste Vorfehung ęethan. daß die Bibel, auch andere Kirchen= und Schul=Bücher vertiret, und nach dem reinestę dialecto ins Littauifche überfetzt werden sollen RŽ II.

Be to, užsimenama, kad RŽ pradėtas rengti ir rašyti tik 1733 metais, kai buvo baigtas naujos Biblijos vertimas, trukęs apie 10 metų (nuo 1723–ųjų), o prie Biblijos vertimo dirbę keletas kunigų, tarp jų ir pats Ruigys⁴.

² Littauifch=Deutsches und Deutsch=Littauifches Lexicon, Worinnen ein hinlänglichlicher Vorrath an Wörtern und Redensarten, welche sowol in der *H. Schrift* als in allerley Handlungen und Verkehr der menfchlichen Gefellchaften vorkommen, befindlich ist [...].

³ „die Synonima infonderheit aus der Littauifchen Bibel anzuführen“ RŽ [VI].

⁴ „Anno 1723. wurde nebt andern Confratribus zur Ueberfetzung des neuen, und hernach des alten Testaments, gezogen. Als folche Arbeit A. 1733.geendiget war“ RŽ [VI].

Yra žinoma, kad 1721 m. karalius Friedrichas Vilhelmas I pirmajam rūmų pamokslininkui Johannui Jacobui Quandtui (1686–1772) pavedė į lietuvių kalbą išversti Bibliją ir kitus religinius raštus⁵. Turimas Naujasis Testamentas (1701) nebuvo populiarus. Quando nuomone, jo vertimas nebuvo geras, nes jis buvo paremtas labiau LDK tarmėmis nei Prūsijos⁶. Dalis Rytų Prūsijos žodžių buvo įrašyta į skliaustelius šalia sinonimiškų iš LDK tarmių (plačiau žr. Palionis 1995, 127, Aleknavičienė 2003, 15–35), todėl Quandtui pavyko gauti karaliaus pritarimą naujam, perredaguotam Naujojo Testamento leidimui.

Pirmiausia iš naujo pradėtas versti Naujasis Testamentas. Kadangi tarmės Rytų Prūsijos lietuviškose apskrityse skyrėsi, buvo pakviesti kunigai iš įvairių vietovių: Reinholdas Rozenbergas (Reinhold Rosenberg, ?–1726) iš Tilžės, Kristupas Rėbentišas (Christoph Rebentisch, ~1682–1724) iš Gumbinės, Hiobas Naunynas (Hiob Naunien, ~1671–1730) iš Ragainės. Mirus Rozenbergui ir Rėbentišui, būtent Pilypui Ruigiui (1675–1749) su Naunynu buvo pavesta pabaigti rengti Naujojo Testamento vertimą (Biržiška, 1963/²1990, 21; Citavičiūtė, 2004, 228; LB I 360).

Naujasis Testamentas išleistas 1727 m. Karaliaučiuje Christopho Gottfriedo Eckarto spaustuvėje su lygiagrečiais tekstais vokiečių ir lietuvių kalbomis. Dalis to paties tiražo išėjo kitais 1728 m. su Dovydo psalmių priedu.

Visa Biblija buvo verčiama dalimis, daugiausia iš Martino Lutherio vokiškosios Biblijos, o atskirų grupės narių atlikti darbai kolektyviai svarstomi ir redaguojami, todėl Biblijoje pasitaiko įvairių tarmių požymių (plačiau žr. Palionis 1997, 38–62). Quandtas stengėsi suburti vietinės kilmės, gerai lietuvių kalbą mokančius pastorius. 1730 m. Jonas Berentas (Johann Behrendt, 1667–1737) sudarė komisiją Senajam Testamentui versti, į kurią vertėju ir komisijos nariu buvo įtrauktas ir Pilypas Ruigys. Taip pat verčiant dalyvavo Kristijonas Štimeris (Christian Stimehr, 1676–1750) iš Želvos (vok. Salau), Abraomas Dovydas Liuneburgas (Abraham David Lüneburg, 1670–1743) iš Klaipėdos, Adomas Frydrichas Šimelpfenigis vyresnysis (Adam Friedrich Schimmelpfennig, 1677–1763) iš Skaisgirių, Fabijonas Kalau (Fabian Kahlau, 1691–1747) iš Verdainės (vok. Werden) ir Kristupas Šperberis (Christoph Sperber, 1674–1752) iš Kalininkų (vok. Kalliningken). Vertimą prižiūrėjo Įsruties vyskupas Jonas Berentas ir kunigas

⁵ Plačiau apie Quandtą, pamokslininką, XVIII amžiaus lietuviškos religinės raštijos rengimo ir leidybos organizatorių, žr. Citavičiūtė 2005, 73–124; 2006, 239–246.

⁶ „So preißwürdig nun diefe Anftalten, fo groß der Segen, der dadurch auf fo manche Seelen geleitet worden, fo bemerkete man doch, daß diefe Ueberfetzung mehr auf die Hoch=Litthauifche, als die in Preußen angenommene Mund=Art gerichttet, folglich der Zweck nicht völlig, ohne gefchehene Ausbesserung, erreicht werden können“ QB Pratomė, XVI.

Petras Gotlybas Milkus (Peter Gottlieb Mielcke, 1692–1753) iš Jurbarko. Berentas išvertė dalį Biblijos teksto, redagavo kitų bendradarbių tekstus. Milkui buvo patikėta viso leidinio korektūra. Jis išvertė tris Biblijos knygas. Vėliau vertėjų gretas papildė jaunesni kunigai (Rhesa 1816, 40; Citavičiūtė 2004, 229). Senojo Testamento leidimas užtruko trejus metus. Biblija išspausdinta 1735 metais Karaliaučiuje, Johanno Heinricho Hartungo spaustuviėje.

Taigi Ruigys buvo vienas iš 1727 m. Naujojo Testamento ir 1735 m. visos Biblijos vertėjų, puikiai susipažinęs su šių religinių raštų leksika. Biblijos leksika jam buvo vienas iš pagrindinių lietuviškos leksikos šaltinių. Kadangi Biblija buvo kolektyvinio vertimo rezultatas, ji gerai atspindėjo lietuvių kalbos sinonimijos išgales, taip pat naujų religinių sąvokų (asmenų, daiktų, kitų realiųjų) pavadinimų vertimo galimybes.

2. Biblijos leksika Ruigio žodyno lietuvių–vokiečių kalbų dalyje. Į Ruigio žodyno lietuvių–vokiečių kalbų dalį (toliau– RŽlv) pateko per 70 proc. Frydricho Vilhelmo Hako 1730 m. parengto žodyno „Vocabularium Litthvanico-Germanicum et Germanico-Litthvanicum“ (toliau – HŽ) lietuvių–vokiečių kalbų dalies (toliau – HŽlv) žodžių ir žodžių junginių. Hakas rėmėsi tik religiniais šaltiniais – Naujuoju Testamentu (1727) ir Psalmėmis (1728). Tad į RŽlv iš HŽlv įdėta dalis 1727 m. Naujojo Testamento ir po metų kartu su pakartotu Naujuoju Testamentu išleisto Psalmyno žodžių (žodžių junginių). Tiesa, HŽlv, kaip ir dažniausiai RŽlv, Biblijos nuorodų nėra, todėl atpažinti Biblijos leksiką padeda šaltinių gretinamoji analizė, plg.: *Allywû=Kalnas* Mt 24,3, HŽlv 2, RŽlv 4; *Baznyciôs=Skryne* Mk 12,41, HŽlv 17, RŽlv 13; *Dangun’=Žengimmas* Mk 16,16, HŽlv 21, RŽlv 24; *Deginnimo=Apiera* Ps 20,4, HŽlv 22, RŽlv 23; *Garstyčiû=Grudas* Mt 17,20, HŽlv 28, RŽlv 36. Žodžių junginius Ruigys ne kartą koregavo, pvz.: *Allywôs=Medis*, ein Oehlbaum HŽlv 2 – *Allywû=Médis*, ein Oelbaum RŽlv 4, *Supraßytos=Dūnos*, Allmoßen HŽlv 123 – *Supraßyta Dūna*, Allmoßen, Bettelbrot RŽlv 143 (plačiau žr. Zubaitienė 2012b, 32–43). Galima spėti, kad Ruigys, net ir sudarydamas RŽlv pagal HŽlv, rėmėsi jau gausesniais religiniais šaltiniais negu Hakas, pastebėjo terminijos įvairavimą arba siūlė savo variantą kaip teiktinesnį. Be to, su religiniais šaltiniais reikėtų sieti ir naujai į RŽlv įtrauktą leksiką. Pavyzdžiui, į RŽlv pateko tokie papildomi junginiai: *Rójaus Daržas*, der Paradiesgarten RŽlv 123, *Skryne Suderėjimo*, die Lade des Bundes RŽlv 134, *Werbû=Diènà*, der Palmŏntag RŽlv 177, vartoti religinėse knygoje, bažnytinėse apeigose.

Nors RŽlv Biblijos nuorodos paprastai nepateikiamos, prie 5 žodžių jos nurodomos:

RŽlv 20: *Cžėpronas, óno*, m. Safran. Cant. IV,14.

RŽlv 22: *Daggóju*, ich ernte. Amof. IX,13, *ójau, ófu, óti*.

RŽlv 33: *Eris, rio*, m. ein Lamm, Job. XXXI,20, fonft *Erytis, yćio* ein jung, faugend Lamm.

RŽlv 55: *Kardėlus, elaus*, m. ein Ankerfeil. Matth. X,25.

RŽlv 118: *Rárags, go*, m. ein Geyer Efa. XXXIV,14.

Tik vienas daiktavardis *kardėlius* susijęs su Naujuoju Testamentu. Jis yra ir HŽlv, plg.: *Kardėlus, laus* ein Ancker=Seil HŽlv 48. Ruigys pateikia netikslią Biblijos nuorodą. Pavartotas žodis *kardėlius* yra ne Mato, o Morkaus evangelijoje, plg.:

Mk 10,25: Piggiaus yra *kardėlui* ieiti per ádatôs áuí, kaip baggotam ieiti į Diewo karalyfte.

Vis dėlto net ir ši vieta galėjo rodyti Ruigio pastangas pasitikrinti retesnio žodžio vartoseną, galbūt net naujame 1735 m. leidime (1727 m. Naujojo Testamento leidime cituojama eilutė skiriasi tik daiktavardžių ir būdvardžio *bagotas* rašymu didžiosiomis raidėmis). Netikslią nuorodą veikiausiai reikėtų laikyti korektūros, o gal net surinkimo klaida.

Kiti žodžiai RŽlv jau turi Senojo Testamento vietos pažymas, o Senasis Testamentas buvo pirmą kartą išspausdintas tik 1735 m. kartu su visos Biblijos, dar vadinamos Quando Biblija (toliau – QB), leidimu. Taigi tuos žodžius Ruigys galėjo įrašyti į RŽlv jau iš QB, galbūt vėliau, kai buvo pildomas RŽlv registras. Palyginus atitinkamas QB vietas, iš kurių šie žodžiai galėjo būti imti, matyti, kad QB pateikti žodžiai iš esmės nesiskiria nuo įdėtų į žodyną (vienoje vietoje yra nedidelis rašybos skirtumas (*čepronas* → *čėpronas*), kitoje – pateikiamas ne toks daiktavardžio kamiengalis (nom. pl. *raragos* → nom. sg. *raraga* → *rarags*), o dar du pavyzdžiai sutampa (*ėris, dagoti*), plg.:

QB Gg 4,14: Nardo fu *czepronu*, wilkdalgiu ir cvnnamomu, fu wiffokieis mėdžeis kodylo, myrro bev aloės, fu wiffomis brangiáufomis źolemis.

QB Am 9,13: Sztay, ateit czėfas, ľako Ponas Diewas, kad į wiena czėfa ir árs ir *daggós*, ir į wiena czėfa ir ľpáus ir ľės: ir kálnai ľabnôs ľaldu wvnu, ir wiffos kaukaros bus waiľingos.

QB Job 31,20: Ar manė io ľonos ne źegnoio, kaip jis mano *ėrų* kaileis ľuľbildams buwo?

QB Iz 34,14: Tai podraugey bėginės' kiáunes bey *ráragos*, ir medinni oźei kits kitta futiks: aitwars taipojau tenay nakwinay bus, ir ľawo pakáju tenay ras.

Taigi su Senojo Testamento vietų nuorodomis RŽlv pateikiami keturi žodžiai iš dalies paremia hipotezę, kad Ruigys, sudarydamas RŽlv, jau naudojosi QB, bet iki galo neįrodo.

Šiuos žodžius Ruigys galėjo išsiversti savarankiškai, atsiminti galimą vertimo variantą, bet nebūtinai sutikrinti su naujuoju vertimu.

3. Biblijos leksika Ruigio žodyno vokiečių–lietuvių kalbų dalyje. Tekstologinę RŽ vokiečių–lietuvių kalbų dalies (toliau – RŽvl) analizę palengvina prie lietuvių kalbos atitikmenų pateikiamos lotyniškos Biblijos vietų nuorodos, pvz., *Gen., Genef. (Liber Genesis)* – Pirmoji Mozės arba Pradžios knyga, *Lev., Levit. (Liber Leuiticus)* – Trečioji Mozės, arba Kunigų, knyga, *Matt., Matth. (Euangelium Secundum Matthaeum)* – Evangelija pagal Matą ir pan.

Nuodugni analizė rodo, kad ieškodamas atitikmenų vokiškiems žodžiams, Ruigys naudojo visu QB tekstu: tiek Senuoju, tiek Naujuoju Testamentu, tačiau palyginti, iš kurio Testamento (Naujojo ar Senojo Testamento) perimta daugiau žodžių ir citatų, yra gana sudėtinga, kadangi dalys yra labai nevienodos. Penkiomis Mozės (Pradžios, Išėjimo, Kunigų, Skaičių ir Pakartoto Įstatymo) knygomis sudarant RŽvl naudotasi daug: tai matyti iš atitinkamų nuorodų prie vokiškų žodžių ar junginių lietuvių kalbos atitikmenų iš kiekvienos iš išvardytų knygos: Pradžios – 368x; Išėjimo – 268x, Kunigų – 153x, Skaičių – 124x, Pakartoto Įstatymo – 161x. Žinoma, tai susiję su Biblijos konkordancijomis, kuriose nuorodos į Mozės knygas pateikiamos pirmiausia, pvz., vien iš Pradžios knygos imta daugiau nei pusketvirto šimto pavyzdžių, o iš visos Penkiaknygės 1074 žodžių ar žodžių junginių. Iš gausiausiai atspindimų Biblijos dalių reikėtų paminėti Psalmyną: iš viso 298 žodžių ir žodžių junginių. Izaijo knyga pasinaudota 285x, Jobo – 208x. Taip pat gausiai atitikmenų rinkta iš šių knygų: Siracido – 169x, Ezechielio – 146x; Jeremijo – 144x, Patarlių – 117x. Samuelio pirmos – 106x ir antros – 100x, Karalų pirmos – 98x, antros – 75x knygų, Išminties knygos – 79x. Kitų QB dalių žodžių (retai – citatų) yra mažiau, tačiau ir tos Biblijos dalys dažniausiai santykinai mažesnės, pvz.: iš Makabiečių antros knygos rasta 60 leksikos pavyzdžių, iš pirmos – 49x, iš Metraščių antros – 46x, pirmos – 35x, Juzuės – 35x, Giesmių giesmės – 32x, Danieliaus – 29x (graikiškų skyrių – 5x), Nehemijo – 29x, Ozėjo – 27x, Mokytojo (Kohelio) – 24x, Amoso – 23x, Barucho – 22x, Tobito – 21x, Juditos – 21x, Ezros – 18x, Raudų – 17x, Zacharijo – 17x, Teisėjų – 16x, Esteros – 16x, Michėjo – 15x, Rūtos – 10x, Malachijo – 10x, Joelio – 9x, Jonos – 8x, Nahumo – 7x, Habakuko – 7x, Abdijo – 5x, Sofonijo – 5x, Agėjo – 4x. Taigi, be Mozės knygų, kitos dalys cituotos 2447x. Iš viso iš Senojo Testamento imta 3521 žodžiai ar žodžių junginiai. Leksika iš Mozės knygų sudaro apie 30 proc. visos perimtos Senojo Testamento leksikos.

Atitinkamai iš Naujojo Testamento gausiausiai naudotasi evangelijomis, plg.: Evangelija pagal Matą – 88x, Evangelija pagal Morkų – 38x, Evangelija pagal Luką – 58x, Evangelija

pagal Joną – 27x. Iš viso iš evangelijų imta 211 žodžių ir žodžių junginių. Kitos dalys RŽ atspindimos taip: Apaštalų darbai – 97x, Laiškas romiečiams – 37x, Pirmas laiškas Timotiejui – 37x, Pirmas laiškas korintiečiams – 44x, antras laiškas korintiečiams – 30x, Apreiškimas Jonui – 33x. Iš kai kurių dalių imta nuo kelių iki keliolikos pavyzdžių: Laiško hebrajams – 20x, Antro laiško Timotiejui – 19x, Laiško filipiniečiams – 15x, Laiško efeziečiams – 14x, Laiško galatams – 13x, Laiško kolosiečiams – 13x, Laiško Titui – 10x, Pirmo laiško tesalonikiečiams – 10x; Jokūbo laiško – 12x, Petro pirmo laiško – 11x, Petro antro laiško – 9x, Judo laiško – 6x, Ir vos po vieną tris atvejus fiksuota iš dar keturių Biblijos dalių: Antro laiško tesalonikiečiams – 3x, Jono pirmo laiško – 2x, Jono antro laiško – 1x, Laiško Filemonui – 1x. Iš Jono trečio laiško pavartojimo atvejų nėra. Iš viso iš Naujojo Testamento įvairių vietų pateko 648 žodžių ir žodžių junginių.

4. Naudojimosi Biblijos konkordancijomis pobūdis. Trumpai reikėtų aptarti ir pačią Biblijos leksikos rinkimo metodologiją. Kad išsirašytų iš QB vartojamą vertimo variantą ar kelis sinonimus iš skirtingų Biblijos vietų, Ruigys turėjo remtis vokiškosiomis Biblijos konkordancijomis⁷. Remiantis abėcėliniu Biblijos žodžių vokišku registru, buvo galima surasti reikalingą vokiečių kalbos žodį ir pasitikrinti jo vartosenos kontekstą, o Biblijos vietos nuoroda leido greitai susirasti atitinkamą vietą lietuviškoje Biblijoje.

Kokiomis tiksliai konkordancijomis Ruigys rėmėsi, šiame tyrime nėra nustatyta. Sugretinus kelis pirmosios <A> raidės registro vokiškų žodžių straipsnių atitikmenis, matyti, kad jie sutampa su Konrado Agricolas parengtų Biblijos žodžių konkordancijų 1658-ųjų metų Christiano Zeise's redakcijos (toliau – CB) atitinkamomis vietomis. Imamas pirmasis arba vienintelis konkordancijose pateikiamas atvejis, plg.:

RŽv1 6: Abgott, *Balwónas, no*, m. Judic. XVII.3. Pádiėws, wjo, m.

CB Jud 17,3: *einen Abgott machen foll*

QB Ts 17,3: Taipo iis atdawe ľawo mótinaĩ ta tukłtanti ir wiena řimta řidabrininkũ. Ir io mótina tare: ař tus pennĩgus Ponui Diewui pařwentinau iř ľawo rankõs, mano ľunui, kad abrořa ir *balwona darrydinczau*: todėl ař tus dabbar taw atdũmi.

RŽv1 6: abgũrten, *Nujõfmi*, Jef. XLV.1.

CB Eľa 45,1: *den Kõnigen das Schwerd abgũrten*

⁷ XVIII a. Biblijos konkordancijų buvo parengta daug, tačiau nėra aišku, kurios iš jų buvo prieinamos Mažojoje Lietuvoje. Tam reikėtų išsamaus tyrimo.

QB Iz 45,1: Taip šaka Ponas Dievs šavo apmóštytamiam, Korėfui, kurri aš prie jo dėbinės nutwerru, kád pagonus jam padúcžau, *ir karálums karda nujúfcžau*, kad po jo akkiú durris butu atdáramos, ir wartai ne pašfiliktu ne užrakinti.

RŽv1 6: abhauen, Nukertu, *Iškertu* Deuteron. VII.5.

CB Deut. 7,5: *ihre Hayne fol du abhauen*

QB Įst 7,5: Bet šaipo šu jeis turríte darryti: jú altorus turríte pagráući, iú štulpus šuláužiti, *jú girres iškirfti*, ir jú balwonus ugnimi fudėgint’.

RŽv1 6: abheben, Nukelu, *Nuimu*, Ezech. XXI.26.

CB Ezech 21,26: *thu weg den Huth/ heb ab die Krone*

QB Ez 21,26: Taip tare WIEšpats, Ponas Diewas: padėk i šali keppurre, ir *nuimk (karališka) wainikka*. Nėša ney keppurre ney wainikkas išliks; bet tas, kurs pašfiáuštino, bus nužėmintas, o kurs nušfižėmino, bus pašauštitas.

Prie kai kurių RŽv1 žodžių prirašytos dviejų QB vietų nuorodos. Tarsi taip norėta parodyti, kad toks vertimo variantas vartojamas ne vieną kartą, plg.:

RŽv1 230: Koth, Mott, *Purwas, wo*, m. 1 Sam. II.8. Job. IX.31.

QB 1 Sam 2,8: *Iis wargdieni iškella iš dulkių, ir pašauštini pašarguši iš purwų*, kad ši štattytu tarp kunnigaikščų, ir garbės kraše dūtu apturrėti. Nės šwieto kraštai vra Pono Diewo, ir iššai žėme pagruntawoies.

QB Job 9,31: Tai tu tacžau *manne imerkši i purwa*; ir mano rubai man baifus bus.

RŽv1 237: Landpfleger, *Šiėmės Waldonas*, Efr. V.3. Luc. II.2.

QB Ezr 5,3: Tū czėl’ atėjo prie jū *Tatnai, žėmės waldonas*, še pus wandens, ir Star=Bošnai, šu šavo draugais, ir taipo jiems šake: kas jums liepe tus nammus budawóti, ir jo murus pagatáwiti?

QB Lk 2,2: Ir tas paššim’s buwo pirmjáufas, ir nušidawe, kaip Cyrėnius Syrioj’ *waldonu* buwo.

Sutikrinus atitinkamas vietas konkordancijose, matyti, kad prie daiktavardžio *purwas* Ruigio pateiktos Biblijos nuorodos sutampa su CB pirmuoju ir penktuoju vartosenos pavyzdžiu, plg.:

CB 1 Sam 2,8: *der HErr erhóhet auß dem Kot*

CB Hiob 9,31: *wirft mich tuncken in Kot*

Prie žodžių junginio *žemės valdonas* vėl pirmosios Biblijos vietos nuoroda iš Ezros knygos sutampa su CB minima pirmąja, plg.:

CB Efra 5,3: *Thatnai der Landpfleger*

Tačiau konkordancijose nurodoma keliolika daiktavardžio *Landpfleger* vartosenos įvairiose Biblijos vietose pavyzdžių, iš Naujojo Testamento dar pateikiama pavyzdžių ir iš Mato evangelijos. Kodėl Ruigys pasirinko Luko evangeliją, nėra aišku. Be to, kaip matyti iš anksčiau pateikto pavyzdžio, QB Luko evangelijoje yra ne junginys *žemės valdonas*, o tiesiog daiktavardis *valdonas*.

Maždaug tuo pačiu metu Jokūbas Brodovskis rengė savo vokiečių–lietuvių ir lietuvių–vokiečių kalbų žodyną (toliau – B) ir naudojosi Zeise's redaguotu Agricolas Biblijos konkordancijų 1674 m. leidimu (plačiau žr. Plaušinaitytė 2010, 167–191). Palyginus kai kuriuos žodyno straipsnius akivaizdu, kad rėmimosi konkordancijomis mastas ir pobūdis abiejuose leksikografiniuose šaltiniuose yra nevienodas. Į abu žodynus Biblijos leksika integruojama skirtingai, pvz.:

RŽvl 11: abtreten vom Wege, Atfioju, *Atfikreipjù nù to Kélio*, Deuter. IX.28.⁸

B 39: Abtreten. Nuffikreipti Devt. 11,16. Mal: 2,8, *Atfikreipti* Devt. 11.28, Szallin eiti 2 Par: 23,8, Atfítoti 2 Macc: 7,24. Act: 22,29, pamešti 1 Tim: 4,1, lautisfi 2 Tim: 2,19, atfitraukti Ebr: 3,12.

RŽvl 19: anbellen, ilóiu, *Szù lóje i Žmógu, priëß Žmógu*, Judith. IX.15.

B 82: Anbellen. *lúti* Judith 11,13. Ap-İlúti. der Hund bellet ihr an. Szù lúja ant jio od[er] jį. nicht ein Hund wird dich dörrffen anbellen. *Neÿ Szù lúti priëß tawę*. Judith 11,13 od[er] tawe ilúti.

RŽvl 135: Fegen, faubern, *Szlóju, ßlawjau, ßlófu, ßlóti* Zach XIII.9. Ißßlawinēju, *Nußwécìù*, Jef. I.25. *Ißßweiciù*, Ezech. XXI.9. C'zvftiju.

B 456: Fegen. verrere, purgare, polire [...]

/Fegen/ den Schaum *Puttas nußweist*. Efa 1,25.

/Fegen/ der Schwerdt. *ißßweist* *Karda* Ezech 21,9,10,11,28 [et]c.

/Fegen/ der Gold, *aukfa ßlúti* Zach 13,9.

⁸ RŽvl nurodyta netiksli Biblijos vieta.

RŽvl 160: Geburt, Užgimimmas, mo, m. Rodynos, nû, f. pl. è pol.

B 537: Geburt Užgimmiņas Eccl. 7,2 Ezech 16,4, [...], Gimmiņas Matth 1,18, Pagimdimas Gen 35,17,20,22,24 [...], Užgimtis. Num 1,18 Giġine 1 Par 6,7, Gimdimmas. Efa 37,3 Gimtine Ezech 16,9.

Kaip matyti iš anksčiau pateiktų pavyzdžių, Ruigys dažniausiai sudėdavo QB žodžius ar ilgesnes citatas į vieną žodyno straipsnį, o Brodovskiui labiau rūpėjo parodyti tikslesnį žodžio vartosenos kontekstą, plg. *putas nušveisti* (RŽvl – *nušviečiu*), *iššveisti kardą, auksą šluoti*, arba tikslesnę QB citatą, plg. *Neÿ Szû lûti prieß tawę*. Judith 11,13 (B 82) ir *ney ßû ne dris lûti prieß tawe* Jdt 11,13 (QB). Kita vertus, atsitiktinių žodyno straipsnių sugretinimas taip pat rodo, kad tais atvejais, kai vertimas Ruigiui buvo aiškus, jis konkordancijomis nesirėmė. Palyginkime vokiškos lemos *Geburt* atitikmenis RŽvl ir B: Brodovskis pateikia ištisą QB vartotų sinonimų eilę: *užgimimas, gimimas, pagimdymas, užgimtis, giminė, gimdymas, gimtinė*, o Ruigys tik du: *užgimimas* ir lenkiškos kilmės laikomą daiktavardį *rodynos*. Taigi galima daryti atsargią išvadą, kad Ruigys remdavosi konkordancijomis norėdamas pasitikrinti vieno ar kito žodžio ar junginio vertimą, tačiau ištisai to paties žodžio ar junginio vertimo skirtingose Biblijos vietose netikrino. Tais atvejais, kai sinoniminio vertimo nesitikėta ar nurodytasis vertimas atrodė visiškai tinkamas, vartotinas ir kitoms Biblijos vietoms versti, QB nesiremta arba remtasi nedaug.

5. Biblijos leksikos Ruigio žodyno vokiečių–lietuvių kalbų dalyje analizė. Sudarydamas RŽvl registrą, Ruigys pirmiausia rėmėsi Ehrenreicho Weismanno 1725 m. išleisto žodyno „Lexicon bipartitum“ aštuntojo leidimo vokiečių–lotynų kalbų dalimi (toliau – WŽvl). Biblija Ruigiui buvo svarbi kaip tinkamo vertimo pavyzdys, lietuvių kalbos žodžių sinonimijos išgales parodantis, įvairias reikšmes atskleidžiantis veikalas. Konkretūs pavyzdžiai bus pateikiami toliau juos grupuojant smulkiau.

5.1. Dažniausiai antraštinį žodį ar frazę Ruigys perėmė iš WŽvl (plačiau žr. Zubaitienė 2006, 97–148; 2012, 135–159), o Biblijos konkordancijose ieškojo jo galimo vertimo, plg.:

RŽvl 12: Abweg, *Klyftkėlis, lio*, m. Prov. II.15.

WŽvl 12: Abweg, *diverticulum* [...]

CB Prov 3,15: *vnd folgen ihrem Abweg*

QB Pat 2,15: *Kurrie fáwo kėla perkreipia, ir fáwo klyftkėli léka.*

RŽvl 92: Cifterne, *Skrynė, ês*, f. Judith. VII.12.

WŽvl 87: Ciftern. *cifterna.*

CB Judith. 7,11: hatten kein Waffer weder in *Cisternen*

Jdt 7,12: O kaip dvidešimt dienų Bullinus buvo apšėgėję. žmones miesto Betuliūs daugiaus wandens ne turrėjo, neį *škrynofa*. neį kittur. ir neį wieną dieną ilgiaus ne tėko šawo reikalui: bet kas dien žmonėms šaiku wādeni turrėio dallyti.

RŽvl 93: Corallen, *Karėlka*, ós, f. (*raudonėji*,) Thren. IV.7.

WŽvl 89: Corallen. corallium, corallium.

CB Thren. 4,7: ihre Gestalt war *rōdlicher denn Corallen*.

Rd 4,7: Iūs Nazarenai buwo cwytfėni uż šniega. ir baltefni uż pėna: jie *raudūnefni buwo (žurint) uż karėlka*; jie iffirėde rodėfi nėv Sapvrs.

RŽvl 31: Argwohn auf einen haben, *Pikta Milli turru ant ko*, 2 Mach. III.32. *Pawyzdžiù*, Syr. XXXVII.11.

WŽvl 31: Argwohn auf einen haben. incidit in ipsum suspicio: suspicione aliquem arringere, suspicari de aliquo. v. argwohnen.

CB 2 Mac. 3,32: der *Kōnig würde einen Argwohn haben*

CB Sir 37,17: *der einen Argwohn zu dir hat*

QB 2 Mak 3,32: Bet kadangi wvrāufas kunnigas p̄riffirūpino, karālu *pikta milli turrėfenti ant žydū*, buk jie Eliodorui ko pikt padāre; apierawojo jis uż ji, kad šweik's paštōtu.

QB Sir 37,11: Ne primk pamokinnima iš to. kurs tawimi ne wierij', ir ne jėbkōk pamokinnimma p̄rie tū. kurrie taw *pawyd*.

Matyti, kad pasitikrintas vokiško žodžio *Abweg* 'šunkelis, klystkelis' lietuviškas atitikmuo, kaip QB verčiami svetimos šaknies žodžiai *Cisterne* 'vandens rezervuaras, cisterna' ir *Corallen* 'raudonasis koralas'. Galiausiai iš QB perimamas frazeologinio junginio *Argwohn auf einen haben* 'nepasitikėti' aprašomasis vertimas – *piktą mislį turėti* ir vienažodis ekvivalentas *pavydėti*.

5.2. QB žodžiai vartoti ir RŽvl registrai plėsti. Nors registras QB žodžiais ir junginiais papildytas gana nežymiai, t. y. naujų lemuų tėra apie 10 proc. viso RŽvl registro, QB galima laikyti vienu iš registro šaltinių.

Rasta apie porą šimtų lemuų, kurių nebuvo WŽvl ir jos sietinos su QB, plg.:

RŽvl 16: Aloe, *Aloė*, ēs, f. Pf. XLV.9.

QB Ps 45,9: Tawo rubai yra pilni Mirrū, *Aloės* ir Kezyōs, kadda išeini iš palloczū padarrvtū iš elpantū kaulū, tawo diddeio grožvbeje.

RŽvl 31: Arche, Noáko Aktruts, *Skryné, ês*, Apoc. XI.19.

QB Apr 11,19: Ir Dievo Bažnvcia buwo atwerta Dangui', ir *Skryne* jo Teftamento buwo reggèta. io Bažnvcioj': o rádofi Žaibai ir Balfai, ir Perku.nai / ir Žémês Drebbèjimai, ir diddi Leddai.

RŽvl 91: Cherub, *Kerubynas, yno*, Exod. XXXVII.8. *Kèrubas, bo*, m. Ezech. IX.3.

QB Iš 37,8: Wiena *Kerubina* ant ßo gálo. o antra ant anno gálo.

QB Ez 9,3: O ßlowe Diewo Izrael paffikèle nù *Kerubo*, ant kurro ji buwo tenlink pas flénkfti nammû: ir Bauke tam marßkonu wilkinczam, bey rykû paraßimmui raßtininkibkû prie ľawo ßalliês.

RŽvl 92: Colloqvinten, *Kollokwintai, tû*, m. pl. 2 Reg. IV.39.

QB 2 Kar 4,39: Tai ißèio wien's i lauka, kad žolû furinktu, ir rado laukinnes wirkßczes, ir nuľkyne nù tû *kolokwintû* pilna ľermèga: ir parèies ľupiowe tus wirralui i pûda, nes ne pažinno, kas tai butu.

RŽvl 211: Hûmpler, *Ne tikray mokqs Dárba*, Proverb. XXVI.10.

QB Pat 26,10: Gérs miľtras darba gerrav padáro: bet kas *tikkray darba nemokanti* ľamda, tam bus tas ľugadintas.

Taigi su QB sietini daiktavardžių *Aloe, Arche, Cherub, Colloqvinten, Hûmpler* žodyno straipsniai. Kai kur RŽvl pateikiami lietuviški atitikmenys skiriasi nuo pateikiamų QB vertimo variantų, plg. *Kèrubas* ir *Kerubas, netikrai mokqs darbq* ir *tikrai darbo nemokantis*.

RŽvl, kaip ir pagrindiniame jo registro šaltinyje WŽvl, žodžiai buvo grupuojami lizdais: įvairūs vediniai buvo pateikiami mažesniu šriftu, atskiromis eilutėmis, šiek tiek atitraukiant eilutės pirmą žodį nuo pagrindiniu (pamatiniu) žodžiu laikomos lemos straipsnio eilutės. Iš Biblijos paimtas vedinys ne kartą pateko į jau esančio WŽvl registro žodžio lizdą (WŽvl tokio vedinio žodyno straipsnis nėra išskirtas). Tokių pavyzdžių yra keliasdešimt, plg.:

RŽvl 32: [Aľche]: Aľchkuchen, *Ragaißis, ßio*, M. Num. 11.8.

WŽvl 33: Aľchen. cinis.

QB Sk 11,8: Ir žmones bėginėdami ßén ir tén, ta ľurinko, ir ľumale girnomis, ir ľugrúde pèštoj', ir wirre ta pûdoľe, ir kèpe ľaw iß jû *ragaißû*, ir jû gardums buwo kaip plycka ľu allèjum' kèpama.

RŽvl 90: [Camehl]: Camehlhaar, *Werbludû Plaukai, kû*, Marc. III.4.

WŽvl 85: Cameel. v. Kameel.

QB Mt 3,4: Ir jis, Ionas, wilkėjo rubu iš *werbludû plaukû* darrytu, ir apfiiofes buwo bikbnôs dirzu. O io walgis buwo žogai ir lauko meddus.

RŽvl 100: [Dieb]: Diebesgefell, *Waggiû Draugas*, Jef. I. 23.

WŽvl 95: Dieb. fur, raptor, homo trium literarum.

QB Iz 1,23: Tawo kunnigaikbczei yra atpūlinei ir *waggiû=draugai*, jie wifli rods imma dowanû, ir padorkû jėbka: jie firratoms teifvbês ne padára: ir naβlû prowa ne iškanka i jû akkis.

RŽvl 183: [Greuel]: Greuelfuppe, *Nekenčíams Walgis*, Jof. LXV.4.

WŽvl 182: Greuel. abominatio: detestatio.

Iz 65,4: Gywéna tarp kápinû, ir laikos' dūbefė; éft kiaulénôs, ir *nekenczamus walgius* tur fawo pūdofé.

Kai kurie nauji RŽvl žodyno straipsniai labiau panašūs į vartosenos pavyzdžius, sustabarėjusias QB citatas, plg.:

RŽvl 22: von Angeficht zu Angeficht, *Nû Wéido ikki Wéido*, Exod. XXXII.11.

QB Iš 33,11: O Pon's Diew's kalbėjo fu Moizešum' *nû wéido ikki wéido*, kaipo wurs fu fawo gentimi kalba.

RŽvl 49: es wird nichts daraus werden, *Iβ to ne bus niėko*, Ezech. XIII.8.

QB Ez 13,8: Dėl to Ponas Diewas taip kalba: kadangi jus tai fakot', *iβ ko nieko ne bus*, bey (wienus) mellus prarakáujat, tai aβ priėβ jus eifu, tare WIEβpats, Ponas Diewas.

RŽvl 64: dahin feyn, todt, *Diėwui Dúβia dawė*, Num. XX.19. *Iau ne efmì daugiaus* Deuter. XXXII.36. Iau jo gloda, Prapūlu, Job. IV.2.

QB Sk 20,29: O wiflas furinkimas, mattvdam's, Aarona iau *Diewui duβe atdawufi*, apwerke ii trisdeβimtis dienû, wifli nammai Izrael.

QB Įst 32,36: Nės Pon's Diew's fúdvys fawo žmones, ir fuffimils ant fawo tarnû. Nės iis tai padumos, jog jû maciės *daugiaus niera*, ir iog, taip ka užrakinta laike, kaip ir ka praštoje buwo, βallin yra.

RŽvl 129: es ift mein rechter Ernft, *Szirdis mano tikray gatawà*, Pf. CVIII.2. Tai mân ne žartas. Iókas.

QB Ps 108,2: Diewe, mano *βirdis tikray yra gatawa*, aβ giedofu ir ant ftrunû žaiifu, taipojau ir mano garbe.

Veikiausiai pavyzdžiai rodo Ruigio pastangas atspindėti QB frazeologiją, metaforiką, plg. (*kalbėtis*) *nuo veido iki veido*, t. y. ‘veidas į veidą’, *Dievui dūšiq davė* ‘mirė’, *širdis mano tikrai gatava*, t. y. *ištikima*.

Kad abu šaltiniai (tiek pagrindinis registro WŽvl, tiek QB) buvo derinami, rodo naujų dūrinių, homoniminių formų ar papildomų reikšmių, pateikiamų atskirais žodyno straipsniais, skyrimas, plg.:

RŽvl 31: Armband, Ranká=ryβis, βio, m. Grandis, Grandélè, Apy=Rankè, ês, f.

Armbruft, Kilpinnis, nio, M.

Armring, Rankû=Žiedas, M. Gen. XXIV.22.

WŽvl 32: Armband. armilla, brachiale.

Armbruft. arcus, balista, catapulta, scorpis.

QB Pr 24,22: O kaip werblūdai wilfi buwo atfigere, iβeme jiffai aukfina lakti pufte fwárelì fwérenti, ir du rankû žiedu ant jòs rankû, deβimt lengwû fwárû aukfo fwérenczu.

RŽvl 31: Armfpange, Ranká=Ryβis, M. Jef. III.19.

QB Iz 3,19: Lencugélus, rankaryβus, twankas.

RŽvl 32: Armgefchmeide, Ranka=Redyklè, ês, f. Num. XXXI.50. *Brangus Dáiktas nu Pécíû*, 2 Sam. I.10.

QB Sk 31,50: Todèl átneβam Ponui Diewui dówanû, ka kožnas rádóm aukfo rykû, lencugélû, ranka=redyklû, zèdû, aufkarû ir kabbelû; kad mufû duβos fudérintos butu po akkiû Pono Diewo.

QB 2 Sam 1,10: Tai aβ jì prièjes nužuddau jì: nèš gerrav numanniau, jì ne gallèfenti gwwa iβlikt’ iβ sawo pūlimmo. Ir nuèmes karáliβka wainikka nû io galwòs. ir wilfus *brangus dáiktus nû jo pecžû*. atneβau tai pas tawè. mano wieβpati.

Pirmieji dūriniai *Armband* ir *Armbrust* į RŽvl pateko iš WŽvl, o kiti jau remiantis konkordancijomis iš QB. Matyti, kad iš QB naujai įtraukti trys dūriniai *Armring*, *Armfpange* ir *Armgefchmeide*. Kiekvieno dūrinio vertimas patikrintas atitinkamoje QB vietoje. Taip į RŽvl įtrauktas vertimas *rankų žiedas*, dūriniai *rankaryšys*, *rankaredyklè* ir aprašomasis vertimas *brangus daiktas nuo pečių*. Taigi tai nėra Ruigio sugalvoti lietuvių kalbos žodžiai. Jų pirminis šaltinis yra Biblija.

Kitame pavyzdyje matyti, kaip, remiantis QB, iliustruojamas veiksmažodžio *abbrechen* daugiareikšmiškumas. WŽvl pateikiamas tik vienas veiksmažodžio *abbrechen* žodyno straipsnis, o RŽvl keli, kuriuose veiksmažodis *abbrechen* vartojamas įvairiomis reikšmėmis. Šiuo atveju reikšmę nustatyti padeda šalia veiksmažodinės lemos pateikiamas junglumo žodis (*abbrechen einen Ast, Blat, Obst* ‘nulaužti šaką, lapą, vaisių’, *abbrechen ein Haus* ‘nugriauti namą’, *abbrechen Brot* ‘atlaužti duonos’) arba vokiškas sinonimas (*abbrechen* arba *entziehen*), pvz.:

RŽvl 3: *abbrechen einen Ast, Blatt, Obst, nufkinu* Gen. VIII,6.

abbrechen Brot, [et]c. nuláužu.

abbrechen ein Haus, pargrauju Levit. XIV,46. Išardau.

abbrechen, oder entziehen etwas, nutraukiu, Exod. XXI,10.

WŽvl 3: *Abbrechen. demolire, deftruere, defringere, demoliri.*

QB Pr 8,11: Tas pargryžes pas jį apie pelluddienį. Įstav allvwû lápa *nufkynes* ľawo ľnappe neĖojo. Iš to numáne Noákas wandenį jau nufékuľi ant źémés.

QB Kur 14,45: Todél reik ta butta *pargraut*, akmenus ir médi, ir wilľa mûľi to butto, ir tai išweľt iš mieľto į neczyľta wieta.

QB Iš 21,10: Bet iev iam kitta pacze dũda, tai nieko nú jšs išlaikimo, rubũ ir wenćiawonyľtės dallyko ne tur *attraukti*.

Tiesa, Ruigys, nors ir nurodo konkrećią QB vietą, įrašo ne to priešdėlio veiksmažodį, plg. *atraukti* → *nutraukti* paskutiniame pavyzdyje.

Dar pateikiama pora pavyzdžių, kuriuose aiškiai matyti, kad po iš pagrindinio šaltinio, t. y. WŽvl, perimamo žodyno straipsnio, skiriamas kitas, aiškiai sietinas su QB, plg.:

RŽvl 21: *Anfall, Bedrückung, Užpũlimmas, mo, m. Užpũlis, lio, m.*

Anfall, Erbtheil, Dalykas, ko, m. Actor. VIII.21.

WŽvl 20: *Anfall. impetus, irruptio, invasio, aggressio, violentia, infultus.*

QB Apd 8,21: Tu ne turrėľi ney dakiės ney *dalyko* iš to źodzo; nėľa tawo ľirdis ne tikkra po Diewo akkiũ.

RŽvl 88: *Buge, Gelenk, Linkimmas, mo, m.*

Buge, Schinken, Pėtis, écio, m. Num. VI.19.

WŽvl 84: *Bug. curvatura, flexio, flexura.*

QB Sk 6,19: Ir tur imti wirtaiį awino *pėti*, ir wiena neráuginta ragaiĖėľi iš pintinės, ir wiena neráuginta ragaiĖi, ir tur annam palfiźaddėjuľam ant io rankũ dėt, io prieźada nufkuttus.

Taip RŽvl, remiantis QB, atsirado papildomi *Anfall, Erbtheil* ‘palikimo dalis’ ir *Buge, Schinken* ‘kumpis’ žodyno straipsniai.

5.3. Vienas iš Ruigio tikslų buvo surinkti ir suregistruoti QB pasitaikančius įvairius vokiško žodžio vertimo variantus. Tai turėjo padėti vertėjams versti religinius tekstus, aiškintis, kurioje Biblijos vietoje tam tikras lietuviškas sinonimas vartojamas, kokie jo galimi reikšminiai skirtumai ir pan. Dažnai prie vieno lema einančio vokiško žodžio pateikiama po kelis lietuviškus atitikmenis iš skirtingų QB vietų.

Pirmasis pavyzdys rodo, kad reikšmėmis ‘padėti, pagelbėti’, ‘ pridėti ranką, paliesti ką ranka’ vokiečių kalboje vartojamas junginys *Hand anlegen* QB verčiamas įvairiais lietuviškais junginiais: *pridėti ranką, pažeisti ką ranka, prikišti nagus, nutverti rankomis*, priešdėliniu veiksmažodžiu *užkabinėti*, plg.:

RŽvl 25: *anlegen die Hand, Pridemi Ranka, Thren. I.10. Pažeidžiu ka Rankà, Genef.XXII.12. Naggùs prikištu, Gen. XXXVII.22. Užkabbiniu, Pf. LV.21. Ránkomis nutweru, Matth. XXVI.50.*

QB Rd 1,10: Neprietelus fawo *ranka pridėjo* prie wilfû jôs brangujû dáiktû; nês jie turrėjo mattyt pagónus i jôs ßwetnybe einanczus,

QB Pr 22,12: O jis tare: idant *ne pažeisk waika fu* fawo *ranka*, ir jam nieko ne darryk.

QB Pr 37,22: Ir Rubénas tolaus jiems fáke: ne praliekite krauia, bet meskite ii i dûbe, cze púfczoj’ éfanczæ, neigi *prikiškiť fawo naggus* prie jo.

QB Ps 55,21: Nêfa jie *užkabbinija* jo pakajingiúfus, ir atßwencza io derréjima.

QB Mt 26,50: Bet Iêzus jam tare: prietelau, ant ko cze atéiei? Tai iie priéie, *rankomis nutwère* Iêzu, ir ii fugáwo.

Iš toliau pateikiamų pavyzdžių matyti keletas ‘šlaunį’ reiškiančių sinonimų: *kiška, koja, blauzdkaulis, rietas, kulšė, blauzda*, taip pat trys ‘plyšį oloje, tarpeklį’ reiškiantys daiktavardžiai: *tarpas, prasivėrimas, duobė*. Jie visi vartoti QB atitinkamose vietose, pvz.:

RŽvl 305: Schenkel, *Kiškà, kôs*, f. Actor. III.7, *Kója, jôs*, f. Exod. XII.11. *Blauzdkaulis, lio*, m. Lev. I.9. *Rétas, to*, m. Lev. IV.11. *Kulšė, ßês*, f. 1 Sam. XVII.6. *Blauzdà, ôs*, f. Jer. XIII.22.

QB Apd 3,7: Ir nutwères ii prie deßinês rankôs, attiefe ii. Túiaus ftowėjo jo *kiškos* ir kaulélei ftipprey.

QB Iš 12,9: Ne žala ta walgikit', nev wardenije wirta; bet prie ugniês kepta, io galwa fu kojomis ir fu widdureis.

QB Kun 1,9: Alle widdurus bey *blauzd=káulus* reik wardenimi mazgoti, o klebons tai tur uždegti ant altoraus, déginnimo=apierai. Tai yra ugnis ant faldaus kwapo Ponui Diewui.

QB Kun 4,11: Alle uda to iauno iautukko fu wifla méfa, bev fu galwa ir fu *rétais*, ir widdurus bev mébla.

QB 1 Sam 17,6: Ir turrėjo warinnus kojobárwus ant lawo *kulβû*, bev warinni fkvda ant lawo peczû.

QB Jer 13,22: O jéy tu lawo βirdij' fakyfi: kodélgi man tai nuffitinka? dél daugybês tawo nufizengimmo, tawo fules taw vra atdenktos, ir tawo *blauzdos* (per newále) nûgintos.

RŽvl 226: Kluft, Gruft, *ûla, ôs, f. Tárpas, po, m. I Sam. XIII.6. Daubà, bôs, f. Prafiwèrimmas, mo, m. Jef. II.19. Dûbè, ês, f. Hebr. XI.38.*

QB 1 Sam 13,6: Kaip tai numane wyrai Izraélo, iûs diddžóie bêdoie beéfant, (nês žmones labbay priífibijioio) tai jie páfiflepe i urwus, i *tarpus*, i úlas, i fkvles, ir i daubes.

QB Iz 2,19: Tadda bus einama i úlû úlas; ir i *žémês prafiwèrimmus*, iβ Pono Diewo báimês, ir po akkiû blowingôs iô garbês, kad iis kelfis iβgandit žéme.

QB Hbr 11,38: (Kurrû fwietas ne buwo wertas,) ir èjo warge po girres, po kalnus, po *dûbes*, ir fkvléfa žémês.

Žinoma, RŽvl stengtasi parodyti ir platesnês reikšmês vokiško žodžio vertimo skirtumus, plg.:

RŽvl 225: Kleinod, *Rykai fidábrini bey áukfini*, Gen. XXIV.53. *Skárbas áukfinas*, I Sam. VI.8. *Grožybè áukfina*, 2 Sam. I.24. *Žemczúgas, úgo, m. 2 Par. XXI.3. Brangùs Dáiktas*, Efr. I.6. *Brangumynas, yno*, Jef. XL.3.

QB Pr 24,53: Ir iβèmes *fidabrinnus ir áukfinus rykus* bey rubus dáwe tus Rebékei, bet jo brolui bey mótinai dawe žóles fkannev kwépanczes.

QB 1 Sam 6,8: Ir éme fkrvne Diewo, uždékite ie ant wežimmo, ir *aukfinus fkarbus* i kaltvbês=apiera dûtus, i fkrvnéle pašallii' dékite, ir nufúsdami, nuléifkite ie.

QB 2 Sam 1,24: Ius dukteres Izraelo, apwerkite žaula, kurs mandagev ius aprède raudonais rubais, ir ius iβgrážino fu *áukfinomis grožybemis* ant jufû rubû.

QB 2 Met 21,3: Ir jû tẽw's dawe jiems daug dõwanũ sidãbro, áukfõ bey *žemczugũ*, priegtam ir apmurotus miestus Iudawoi'; alle karalvŕte iis dawe Ioramui. nẽs tas buwo pirmgimmẽfis.

QB Ezr 1,6: Ir wifli iũ fufẽdai nudallijo iiems sidabro ir áukfõ rykus. lobi ir galwvus, ir *brangus daiktus*: be to, ka dar iß gerrõs walẽs dawe.

QB Iz 45,3: Ir dũfu taw nežinnamũfus fkarbus. ir paflẽptũfus *brangumynus*; kad ißpažintumbei. kad aß WIEßpats. Izraelo Diews. tawẽ wardu efmĩ baukes.

Brangenybes, brangius daiktus, papuošalus, lobį įvardijantis vokiškas žodis *Kleinod* QB verčiamas junginiais: *rykai sidabrini bei auksini, skarbas auksinis, auksinos grožybės, ženčiūgai, brangūs daiktai*, vediniu *brangumynai*. Ruigiui šiuo atveju buvo svarbu parodyti galimą vertimo įvairovę.

Dažniausiai Biblijos nuorodos RŽvl pateikiamos prie žodžių ar dvinarių atitikmenų, įvardijančių kokią nors Biblijos realiją, pvz.:

RŽvl 218: iũngŕter Tag. *Sudnã Diẽnã*, Matt. X.15. *Pãskutinẽ, pãskiaũfa Diẽnã*, Joh. VI.39.

QB Mt 10,15: Iß tiefõs ium's fakau: žemei Sodomvtũ ir Gomorronũ lengwiaus bus *fudnoj'* *dienoj'*, ne kaip tokiam miestui.

QB In 6,39: Bet tai vra walle Tẽwo, kurfai manne fũntes, kad nieka ne pamefczau wiflo to, ka iis man dawes. bet kad tai prikẽlczau *pãskutinnoj'* *dienoj'*.

RŽvl 246: Lobopfer, *Garbẽs=Appiẽrã*, Lev. VII.22. *Appẽra Laupfẽs*, 2 Par. XXIX.31.

QB Kun 7,12: Iey nor *garbẽs=apiera* dũti, tai tur pyragẽlus nerãugintus apierawoti, allẽjumi maißytus ir nerãugintus ragaißus allẽjum' apteptus, ir keptus fmulkiũ kwiet=milciũ plyckus, allẽjumi maißytus.

QB Met 29,31: Ir Ifkia atfakydãm's tare: dabbar jus fãwo rankas pildõt Ponui Diewui; artvn žengkite, ir parneßkite apieras ir *laupfẽs=apieras* i nãmmus Pono Diewo. Ir furinkimas prineße apieras ir *laupfẽs=apieras*, ir kožnas iß gerrõs wãlẽs deginnimo=apieras.

Taigi QB vartoti dvejopi junginiai *sũdna diena* ir *pãskiausia (pãskutinẽ) diena* 'paskutiniam teismui' įvardyti, taip pat *garbẽs apiera* ir *liaupsẽs apiera* 'padẽkos aukai' reikšti.

Dar vienas žemiau pateikiamas pavyzdys rodo, kaip QB buvo verčiamas daiktavardis *Pardel*, reiškiantis 'leopardã', plg.:

RŽvl 274: *Pardel, Pardas, do*, m. Syr. XXVIII.27. *Pardelas, elo*, m. Jef. XI.6. *Pardelis, lio*, m. Hof. XIII.7.

QB Sir 28,27: Kurs Pona Diewa praftoj', tas i ta puls, ir toje degs, ir ji ne bus užgeffyta; iiii apniks i, kaip lutas, ir fudrafkys, kaip *pardas*.

QB Iz 11,6: Wilkai gvwes prie erylzû, ir *pardelai* prie ožû gullës. Mažas waikëlis werßukus ir jáunus lutus bey pénimus galwyus podraugey ißgys.

QB Oz 13,7: Taigi ir aß bufu prieb jûs néy lutas, ir kaip *pardelis* tykoðu jû ant kélo.

Tokiais atvejais jau matyti skolinio adaptavimo variantiškumas QB. Vertėjai ieškojo tinkamo svetimos šalies plėšraus gyvūno pavadinimo varianto, vokišką daiktavardį *Pardel* vertė bent trimis būdais: *pardas*, *pardelas*, *pardelis*. Šių daiktavardžių pirminis šaltinis yra QB, o ne RŽvl ar vėlesni leksikografiniai darbai, kaip nurodo LKŽe⁹.

5.4. Verta paminėti, kad ilgesnių QB citatų RŽvl nedaug. Paprastai jos RŽvl pateikiamos kaip vienanarių vokiškų lemų atitikmenys, o ne kaip citatos. Ilgesnės QB frazės rodo ir laisvesnę, ne pažodinį vertimą, plg.:

RŽvl 17: altwettelich, Bóbißkas, kà, adj. 2. term. *Senû Bóbû Páfaka*, I Tim. IV.7.

QB 1 Tim 4,7: Bet nedwáíßkas ir *fennû bobû páfakas* wengk. O pats mokinkis nobažnvíte.

RŽvl 21: Anfang, Pradžìa, džiôs, f. Gen. I.1. *Kaip Dágas prafidėjo*, im Anfang der Erndte, 2 Sam. XXI.10.

QB 2 Sam 21,10: Tai Rizpa, dukte Aio. záka èmufi užkloio ta ant wirßaus úlôs, *kaip dágas praffidėjo*, ikkikól lytus iß dangaus ant jû warwèjo [...]

RŽvl 238: lãftern, *Piktais Žodžieis apfelbju*, Exod. XXII.28. [...]

QB Iš 22,28: Wyráufybei ne turri kéikti, ir wyráufúfus tarp ľawo žmonû *piktais žodzeis ne apfelbti*.

RŽvl 287: Raunen, ins Ohr reden, Kuždenù, *Tylomis eimì prieb kq*, Pl. XLI.8.

OB Ps 41.8: Wiífi, kurrie manne n'apkenz, *tylomis prieb manne eit'*, ir dumoj' pikt' ant mannes.

Taip pat QB junginiai ar ilgesnės frazės įtraukiami į RŽvl kaip papildomo junginio, nurodomo šalia vienanarės vokiškos lemos, vertimo pavyzdys, plg.:

RŽvl 24: ankommen, ein Unfall kommt an, *néganda užpûla* Gen. XIX.19.

⁹ Plg. LKŽe: pardelas sm. N, [K], pardélas [K] žr. pardelis; pardelas sm. N, [K], pardélas [K] žr. pardelis.

QB Pr 19,19: Aš ant kálno ne gallu ifilaiikytis; gallētu man kokia *neganda užpulti*, kad numirczau.

RŽvl 46: ausfchlagen, die Flamme fchlágt aus. *Lièpfna iðleke*, Dan. III.47.

QB Dan(g) 3,47: Taip, kad ir *liepfna iðleke* ið péczaus wirðaus apie ketturis dèðimts ir dewynù máftù aukðtay.

Plg.: *ein Unfall kommt an – neganda užpuola, die Flamme fchlágt aus – liepsna išleka*.

5.5. Galima spėti, kad QB nuoroda RŽvl pateikiama ir tais atvejais, kai QB aptiktas vertimas yra retesnis, labiau kontekstinis, jo reikšmę padėtų atskleisti konkreti vieta, plg. trejetą psalmyno eilučių:

RŽvl 107: durchgraben, Pèrkálfu, Pèrkáffa pèrwarau, *Pèrfkwebju*, Pf. XXII.17.

QB Ps 22,17: Nėfa ðunnis apftóio manne; ir piktuiù pulkas apgulle manne, jie mano rankas ir kojas *pèrfkwerbe*.

RŽvl 196: Heiligthum, Ort, Szwentybè, ès, F. Jef XLIII.28. Szwentnyčia, yciòs, F. *Szwentummas, mo*, m. Pf. XX.3. Szwentáwètè, ès, F. Szwentóji Wètà.

QB Ps 20,3: Iis atfuftu taw pagálba nù *ðwentummo*, ir paftiprintu tawè ið Zion.

RŽvl 196: Schild, átfarga, gòs, f. Gen. XV.1. Skyda, dòs, F. Deut. XXXIII.29. Ginnėjas, èjo, Pf. XXXIII.20.

QB Ps 33,20: Mufù duðe láukia Pono Diewo; Iis yra mums gėlbetoju ir *ginnėju*.

Pirmuoju atveju veiksmazodis *durchgraben* QB pavartotas ne tik ‘kasimo’, bet ir ‘draskymo’ reikšme; kaip lietuviškas atitikmuo pasirinktas žodis *perskverbti*. Antrame pavyzdyje šventai vietai nusakyti Ruigys prideda dar savų sinonimų *šventavietė, šventoji vieta*, kurie veikiausiai tiksliai atspindi vokiškos lemos *Heiligthum* reikšmę. Psalmyme pavartotas daiktavardis *šventumas* galėjo pasirodyti dviprasmiškas, suvokiamas ir kaip ypatingas abstraktas. Taip pat interpretuotinas ir paskutinis pavyzdys, kuriame daiktavardis *gynėjas* pateikiamas kaip vokiško žodžio *Schild* ‘skydas’ atitikmuo, t. y. QB versta ne pažodžiui, o taikantis prie konteksto: jis [*Dievas*] yra mums gėlbetoju ir ginnėju.

Veikiausiai kai kurie QB žodžiai Ruigiui pasirodė įtartini ar neteisingi, vartojami ar suvokiami kita reikšme, netinkami konkrečioje QB vietoje. Tuomet RŽvl jie įrašomi skliausteliuose, plg.:

RŽvl 250: Mandel vom Getrãvde. Mándelis, elio, m. Ezech. III.15. (*Pėdas, do*, m. Jud. XV.5.)

QB Ts 15.5: Ir uždegge tus ugnimi, ir palėido į ruggius Pilištėnū, ir taipo uždegge *pėdus* ir dar ne pjąutus ruggius, ir wynkalnus, ir aļiejus=medžus.

RŽvl 336: Stachel der Dornen, Dygulys, lio, M. Numer. XXXIII.54. (*Gyls, lio*, m. Jof. XXIII.13.)

QB Ioz 23.13: Tai žinnokit. WIEßpati iufū Diewa ne prawarrvėnti daugiaus wiffus ßus žmonū pulkus: bet jie pãtòs jums ney wirwe bey tinklas, ir néy botags ant jufū ßonū, ir néy *gyls* į iufū akkis, ikkikòl ius ißgaißis iß tòs gerròs žémės, kurre WIEßpats, iufū Diewas, jums ełti dawes.

Daiktavardis *pėdas* paprastai reiškia ‘šiaudų pluoštą’, o ne ‘sustatytų javų pėdų krūvą, gubą’. Daiktavardis *gyls* RŽlv pateikiamas tik ‘geluonies’ reikšme, plg. *Gyls, ylio*, m. der Stachel RŽlv 40. Ruigiui šio daiktavardžio vartojimas ‘erškėčių spyglio’ reikšme galėjo būti neįprastas.

Keliose RŽvl vietose skliausteliuose pridedamas lietuviško atitikmens patikslinimas, taip siekiama pabrėžti sąvokai būdingą semantinį požymį, padedantį atskirti dalyką nuo kitų taip ar panašiai vadinamų objektų, plg.:

RŽvl 90: Calmuß, Kalmufas, ufo, m. Ez. XXVII.19. *Wilkdalgis*, (*Naminnis*,) gio, m. Cant. IV.14.

QB Gg 4,14: Nardo fu czepronu, *wilkdalgiu* ir cynnamomu, fu wiffokieis mėdžeis kodylo, myrro bey aloės, fu wiffomis brangiáufomis žolemis.

Taigi vokišką žodį *Calmuß* ‘ajeras’ galima būtų versti daiktavardžiu *kalmusas* arba ne vienu žodžiu *wilkdalgis*, bet junginiu *naminis wilkdalgis*.

Taip pat RŽvl skliausteliuose kartais nurodomas sinoniminis kurio nors junginio dėmens vertimas, plg.:

RŽvl 51: Balfam, Balžamas, mo, m. *Móftis brangiáufey kwėpjama*, (*kwėpjanti*,) Pí. CXXXIII.2.

QB Ps 133,2: Kaip *móftis brangiáufey kwėpjama*, kurri nū galwòs Aaróno téka į io wiffa baržda, kurri nutek į io ruba.

Vadinasi, žodyno autoriaus nuomone, įvardyti balzamą galima dvejopai: *mostis brangiai kvepiama* (neveikiamosios rūšies dalyvis) arba *kvepianti* (veikiamosios rūšies dalyvis). QB pasirinktas tik pirmasis variantas.

5.6. Ruigys nevengė šalia iš QB perrašytų žodžių ar žodžių junginių pateikti RŽv1 ir savo ar tarmėse girdėtų ar religinėse knygose vartojamų sinoniminių vertimo variantų, plg.:

RŽv1 83: Brautlied *Mart Giēfmē*, ês, f. Pl. XLV.I. Marciû Giēfmē.

QB Ps 45,1: *Mart=Giefme* ir pamokinnimas vaikû Kora, apie rožes, pirmgiedotins.

RŽv1 144: Flöß, *Sëlè*, ês, f. I Reg. V.9. Plautai, tû, m. pl. Plaukfmas, mo, m.

QB 1 Kar 5,9: Mano bernai jûs turrès nugabent iš Libano ikki iurû, ir šudėdifu jûs i *jêles* ant jurû [...]

RŽv1 181: Goldwaage, *áukfo Swartis*, Syr. XXVIII.29. Swartis áukfo šwéremš.

QB Sir 28,29: Tu pėrfwerri šawo áukfa beš fidábra; kamgi tu ir šawo žodžus ant *aukfo=šwartiês* ne nušwerri?

Taigi prie iš QB paimto dūrinio *martgiesmē* pridėtas ir tą pačią reikšmę turintis junginys *marcių giesmē*, šalia *sëlè* ‘sielis, sieliai’ – du tarmėse vartoti sinonimai *plautai*, *plauksmas*, šalia pamorfemiui išversto dūrinio *aukso swartis* – junginys *swartis*, *aukso sveriamas*, t. y. taip gali būti įvardijamas toks prietaisas, kuriuo sveriamas auksas.

Kaip matyti iš tolesnių pavyzdžių, QB žodžiai ne visada tiksliai cituojami, pvz., abiejose Senojo Testamento vietose yra pateikiamas vyriškosios giminės daiktavardis *galgis*, o ne daugiskaitinis *galgès* reikšme ‘kartuvės’. Taip pat Ezechielio knygose yra *matuojama rykštė*, o ne *matojimo rykštė*, plg.:

RŽv1 157: Galgen, *Galgès*, giû, f. pl. Gen. XL.19. Syr. XX.27. Pákorè, ês, f. Kartuwès, wjû, f. pl.

OB Pr 40, 19: O po triû dienû Paraonas iškels tawo galwa, ir pakars tawè i *galgi*, ir paukšczei šuleš tawo mēfa nû tawes.

OB Sir 20.27: Waggis ne taip pikts vra, kaip žmogus, kurs melloti jaukinas: alle paškiáus abbu ant *gálgio* nukanka.

RŽv1 255: Mešruthe, *Mattójimo=Rikštė*, Ezech. XL.3. Mátininkû, mátininkiška Rykštė.

QB Ez 40,3: O kaip jis manė ten buwo nuboginnes, štav, b’ėfas tenav wvr’s, kurlai žurint buwo név wáras; tas turrèio šawo rankoje linninni šnura, ir *mattójama=rykšte*, o štowèjo po (baznyczòs) wartais.

Be to, Ruigys pasiūlė papildomų, galbūt geresnių vertimo variantų: matavimui skirta rykštė įvardyta kaip *matininkų, matininkiška rykštė*. Prie iš QB imto atitiktens *galgės* pridėti du papildomi sinonimai: *pakorė* ir *kartuvės*. Vadinas, Ruigys buvo pirmasis, kuris leksikografiniame darbe teikė daiktavardį *pakorė* ‘kartuvių’ reikšme¹⁰.

6. Biblijos žodžių ir junginių pakeitimai Ruigio žodyno vokiečių–lietuvių kalbų dalyje. Jau anksčiau ne vieną kartą minėta, kad RŽvl žodžiai su QB nuoroda ne visada tiksliai atitinka pavartotus originale. Taigi perkeldamas QB žodžius į RŽvl Ruigys kartais nutolo nuo originalo. RŽvl leksikos pakeitimus ir nesutapimus su QB galima suskirstyti į kelis tipus, kurie bus toliau pavardyti.

6.1. Rasta keliasdešimt atvejų, kai RŽvl pakeičiama vokiškų lemų atitikmenimis einančių lietuviškų žodžių rašyba:

RŽvl 147: Freßer [...] *Rijoklis, lio*, m. Jud. XIV.14.

QB Ts 14,14: Iis táre jiems: walgis išėjo iš *ryoklio*, o šaldum’s iš drútoio. Ir jie į tris dienas ta mišle ne gallėjo atmiti.

RŽvl 348: Tafche, *Krėpšas, βo*, m. I Sam. XVII.49.

QB 1 Sam 17,49: Ir Dowid’s lawo ranka į *krėpša* ikišes, išėme iš to ákmeni, ir wilpštine mefdams ištikko Piliítėna į kákta, kad akmū į jo kákta išfmaige, ir jifai ant žémės parwirto ant lawo gymjo.

RŽvl 410: Zehrung [...] *Sopóftas*, Exod. XII.39.

QB Iš 12,39: Ir képe iš žalôs tašlôs iš Egipto išgabentôs neráugintas plones, nės ne buwo šurúgufi; kadangi iš Egipto ištumti buwo, ir ne gallėjo užtrukt, o kitta *sopófta* law ne buwo pataife.

Taigi QB atitinkamoje vietoje vartojama daiktavardžio forma *ryoklio*, o į RŽvl įrašytas žodis *rijoklis* su <i>, vietoj *krepšas* į RŽvl įtrauktas daiktavardis *krepšas*, o pirmoji raidė <s> žodyje *sopostas* pakeista <z>.

6.2. Fonetikos keitimais veikiausiai laikytini toliau pateikiami atvejai, plg.:

RŽvl 7: ablegen einen Mantel oder Lacken, *Nufifaučiu Skraifte*, Plóšte, Gen. XXXVIII.19.

¹⁰ LKŽe pateikiama netiksli informacija, plg.: *pakorė* sf. (3b) KI483; MŽ207, N *kartuvės*: Ant *pakorės* tur pakartas būti prš.

QB Pr 38,19: Ir ji atfikėlufi nuėjo, ir *nufaute fkreifte*, ir fawo naβlės rubais wël apfiwilko.

RŽvl 12: abžāumen. *Nužebbóju*. Gen. XXIV.32. Iβžėbbóiu.

QB Pr 24,32: Taipo iwéde iiflai ta wvra i butta, ir *nužabojes* werbludus padawe jiems βaudū bey pábaro, ir wandens numazgoti jo kojas, bey tū vyrū, kurrie fu jūm buwo.

RŽvl 22: Angel, I. zu fífchen. Meβkerè. ês. f. 2. an der Thūr. Sparnas. no. m. I Reg. VI.34. *Žowėckas, ko*, m. Prov. XXVI.14.

QB 1 Kar 6,34: Ir dwejes durris iβ églū=médzū, kad kožnos durris du fparnu turrėio. prie kits kitto kábanczu fawo *žowėstkūfe*.

RŽvl 212: Hundegeld, *Szun Pennigis, gio*, m. Deut. XXIII.18.

QB Įst 23,18: Tu nev kekβês=alga. nev *βun=pinnigus* i nañus Diewo. fawo WIEβpatiês. turri igabėnti. iβ bille kokio pažaddėjimo: nės tai Wieβpaczui, tawam Diewui, abbejeip nūbūda yra.

RŽvl 261: müßiggehen. *Pataikāju*, Exod. V.8. Pátaikoį' efmì, Syr. XXX.13.

QB Iš 5,8: O taczaus ta fkaitlu plytū, kiek ikβól tráuke. iems uždėkite. ir nieka ne mážinkite: nės *pateikáudami* jie βauk ir fáka: mes nuffitráukfim' ir apierawófim' fawo Diewui.

Iš Mažosios Lietuvos tarmėse vartotų variantų, pvz., *skraistė* ir *skreistė*, *nužeboju* ir *nužaboju*, *pataikauju* ir *pateikauju*, Ruigys rinkosi jam dažniau girdimą, jo tarmei būdingesnę, t. y. *skraistė*, *nužeboju*, *pataikauju*.

Kad gyvenamosios vietos tarmė Ruigiui darė įtaką, matyti ir iš kitų toliau pateikiamų pavyzdžių, kur vietoj QB vartotų žodžių su deminutyvine priesaga *-aitis* Ruigys į RŽvl įrašo daiktavardžius su monogtongizuota priesaga *-atis*, plg.:

RŽvl 328: Siegel, [...] *Brangùs Akmenátis*, Exod. XXVIII.11.

QB Iš 28,11: Ir tai darrvdik per tus miŕtrus, kurrie *brangus akmenaiczus* dailey pjáuja, taipo, kad kiekvienas wardas aukfū aptwert's butu.

RŽvl 217: Iunker, *Ponátis, ácio*, m. Prov. XXIX.21. [...]

QB Pat 29,21: Kad berns iβ jaunū dienū lėpinnamas yra, tai jiflai potam *ponáiczu* nôr buti.

RŽvl 217: Iungling, [...] *Iaunikátis, ácio*, m. Gen. IV.23.

QB Pr 4,23: O Lamėkas t re dviem  awo moterim, Adai bey  illai: Iudwi m teri Lamėko girdėkita mano kalba, ir dabbokita ka a   akau: Ar a  wvra u mu bau  aw ant  aizd , ir *Iaunikaiti*  aw ant Ron ?

Taip pat pastebėta tendencija QB vartotas „striuki kas“ nom. sg. formas R v1 keisti ilgomis, plg.:

R v1 13: Achat tein, *Ak tas, ato*, m. Exod. XXVIII.19.

QB I  28,19: Treczoji: Linkurers, *Aka' s, Ametift' s*.

R v1 289: Regiment [...] *Waldimas, imo*, m. Jer. XXIII.10.

QB Ier 23.10: Ka ta  eme taip pilna e t wenczawony t s= er engenczui , ka  eme taip raudingav  tow, ka ii taip prakėikta vra, ir lankos p bczoj' pawy ta, ir j  gywėnims ne g r's, ir j  *waldims* niekam ne werts.

R v1 307: Schiffherr [...] *Akruto=Waldonas* Jon. I.6. [...]

QB Jon 1,6: Tai priėjes ii *akruto=waldons* tare iam: ko tu miegi? p fikėles mel k  awo Diewa, bau ne ra i Diews mu u minnėtu, kad ne prapultumbim.

Taigi galima manyti, kad Ruigys siekė pateikti baltsermėgiams b dingas neredukuotas gal nes, ta iau d l tarmėse girdimo priesagos *-atis* tarimo neretai keitė QB daiktavard ius su priesaga *-aitis* į daiktavard ius su priesaga *-atis*.

6.3. Taip pat R v1 rasta keliasdešimt pavyzd i , kai pakeistas QB pateikto daiktavard io kamiengalis, plg.:

R v1 9: Ab atz am Geb ude, * tfodas, do*, m. Ezech. XLIII.13.

QB Ez 43,14: O n  koi s  emvn, ikki appatinn s * tfod s*, du ma tu yr'  ukbczo, o wiens m  tas ploczo; alle n   itt s ma e n s * tfod s* ikki didde n s * tfod s*, yr' ketturi ma tai  ukbczo, o wiens ma tas ploczo.

R v1 15: Afterb rde, *N walos, l *, f. pl. Deut. XXVIII.57.

QB I t 28,57: *N walus*, kurrie i  j s  vwato i  io, priegtam ir i s  unums, kurrus ii pagimde: n s jie i  neturto  lapczev tus w lgvs tu boie ir bėdoie, kurre taw  pri p us tawo neprietelus tawo wart fe.

R v1 82: Brand im W vtzen. Haber, Ger t, *Kulė,  s*, f. Amos. IV.9.

QB Am 4,9: Aš jus floginau laufu oru, ir *kūleis*: taip jau ir gnūfai fuėdo wiľlab, kas juľu daržufe, wynkalnufe, ir ant pygmėdzu bey alliejaus=mėdzu auge: o taczau ius manneľpi ne priľfiwertėt, ľako Ponas Diewas.

RŽvl 138: Felfenkluft, *uľės Plyβys, βio*, M. Exod. XXXIII.22.

QB Iš 33,22: Kaipgi dabbar mano βlowe praeis, tai aš dufu tawė *uľos plyβeje* łtowėti, ir mano ranka uždengs tawo akkis, kol aš praeifu.

RŽvl 192: Haube der Weiber, *Twankas, ko*, m. Jef. III.19. [...]

QB Iz 3,19: Lencugėlus, rankaryβus, *twankas*.

RŽvl 294: Rofinfarbe, *Kai Purpurės Krofās*, Jef. I.18

QB Iz 1,18: Taigi tadda ateikit, fu mannim bylinėt, ľaka Pons Diews. Norint juľu grieks butu raudons kai kraujās, tai taczau tur balts paľtot, nėy ľnėgas; o norint jis yr' *kai purpurės krofās*, tai taczau tur paľtoti nėy wilna.

RŽvl 348: Tartľche, *Mažėfnis Skydas*, I Reg. X.17. Skydà, dōs, f. Jer. XLVI.3.

QB 1 Kar 10,17: Ir tris βimtas *mažėfnes skydas* iβ gerráuľojo aulikio; po tris łwarrus aulikio wienai tū *mažėfniuľ skyduľ*. Ir karalus idėdino ias i nammus iβ mėdzu girrės Libanon.

Ruigiui, matyt, buvo priimtinesnis jo girdimoje šnektoje vartojamas kito kamiengalio daiktavardis, todėl įrašydama žodį iš QB jis pakeitė jo giminę: *atsoda* → *atsodas*; *nuovalai* → *nuovalos*; *kūlys* → *kūlė*; *uolos plyšė* → *uolės plyšys*, *tvanka* → *tvankas*, *purpura* → *purpurė*. Kitais atvejais, Ruigys galėjo manyti, kad kitos giminės daiktavardis yra teiktinesnis, todėl taisė QB pavartotąjį: *mažesnė skyda* → *mažėsnis skydas*.

Biblijos vertėjai kūrėsi naujadarų, vadinasi, kai kurių daiktavardžių gramatinė forma dar nebuvo įsigalėjusi, be to, tarmėse įvairavo, kitos giminės pasirinkimą galėjo lemti ir šalia pavartotas sinonimas, plg. *auskabė* ir *auskara* toliau pateikiamame pavyzdyje:

RŽvl 272: Ohrľpange, *Auskabė, bės*, F. Jef. III.20. *Auskara, rōs*, F. Gen. XXIV.4.

Pr 35,4: Tai padawė jam wiľfus balwonus ju rankoľa buwufus, ir ľawo *auffkarus*; ir jis pakalľė tus * po aužolo. pas Sikema aľuľoľo. * Ioľ. 24, 26.

Naudojantis ta pačia QB vieta, kartais RŽvl pateikiama skirtingo kamiengalio daiktavardžio vienaskaitos vardininko forma (*kratė* ir *kratis*), kitoje vietoje – esamojo laiko priesaginio veiksmazodžio forma (*suraišau* ir *suraišioju*), plg.:

RŽvl 163: Gegitter, *Kratė, ės*, f. Cant. II. 9.

RŽvl 178: Gitter, Gegitter, *Krátis, iês*, f. Cant. II. 9.

QB Gg 2,9: Mano prietelus lygus yra ftirnai, arba jaunam élnui. Sztav. iis ftow už muftú fénôs, ir weizd pro lango, ir žur po *krattiês*.

RŽvl 20: an einander binden, Prie kits kitto pririšu, *Suráiþoju*, Exod. XXVI.9.

RŽvl 151: fügen zusammen, *Suráiþau*, Exod. XXVI.9.

QB Iš 26,9: Penkis *furaiþofi*, ir þeþis taiþoiaiu, kad þeþtaij kaura dwillinkay užkabintumbei pryþakkij' þétrôs.

Galima manyti, kad abiejų kamienų žodžiai, priesaginis ir nepriesaginis veiksmažodis pagrečiui buvo tuo metu vartojami Rytų Prūsijos tarmėse, pats Ruigys negalėjo nuspręsti, kuri nominali forma turi būti atspindėta RŽvl.

6.4. Kai kur RŽvl, lyginant su QB, pakeičiama žodžio morfeminė sandara, pvz., nesutampa priešdėliai, jų atsisakoma arba, atvirkščiai, pridedama, plg.:

RŽvl 164: Gehöfelt. f. höfeln. *Apdróþtas, ta*, I Reg. VI.36.

OB 1 Kar 6,36: O ir budawodino prvbutti widdui' iþ tryû eilû apkáldintû ákmenû, ir iþ wienôs eilês *nudróþtû* cėdrû.

RŽvl 38: auffchießen, wachsen, Iþþóku, *Iþþelu*, Jef. LIII.2.

QB Iz 53,2: Nês jis *žél* po io akkiû kaip *czép*=rvkþte, ir kaip þaknis iþ laufôs žémês. Iis ne turrėio nei jokio mandagummo nev grožybês: mes mátem jį, alle ne buwo cze ney jokiôs grožybês, kokia mums butu patikkufi.

RŽvl 101: Disputiren, Disputeróju, *Abbejodami fufiþneka*, Jef VIII.19. i abbi þalì gincziuu.

QB Iz 8,19: Alle kad jie jums ľako: ius turrit kláuft žvnus bev ženklû=iþguldvytojus, kurrie zaunij' ir *þnéka abejodami*: (tai ľakvkit:) ar ne žmones ľawo Diewa tur kláuft? Arba ar negywofus už gywus reik kláuft?

RŽvl 15: áffen, Brėdijiu, *už Iúka laikau*, 2 Paralip. XXXVI.16. Apjũkiù.

QB 2 Met 36,16: Alle jie *už apjuka laike* Diewo pállus, ir þaniekino io žodzus, ir iþjũke jo prárakus: ikkikól pápvkis Pono Diewo ant ľawo žmonû taip áuge, kad ne gallėio ta gydit.

Veikiausiai kai kur tokį Ruigio sprendimą lėmė vokiško žodžio semantika, dažnesnė kito priešdėlio vartosena su tos šaknies žodžiu arba vartosena be priešdėlio, plg.: *juokas* ir *apjuokas*, kai kur galbūt – reikšmės tikslinimas, plg. *abejodami susiþneka* ir *abejodami þneka*.

Nustatytas ir vienas priesagos keitimas: *iþgrožijimai* → *iþgrožinimai*, plg.:

RŽvl 79: Blumenwerk, von Bildschnitzerarbeit, žolės, liū, f. pl. Exod. XXIV.32. *Išgrožinimai, mū, m. pl. Num. VIII.4. Išpauštiti Ráštai, I Reg. VI.18.*

QB Sk 8,4: O liktorus buwo iš druto áuklo liet's, taip jo kotas, kaip ir jo *išgrožinimai*; pagal reggėjimą. kurri Pon's Diew's Moizešui buwo parodės, taipo iis padarvino liktoru.

Vietoj QB pavartoto veiksmožodinio daiktavardžio *atkeršymas* į RŽvl įrašytas *atkeršijimas*, plg.:

RŽvl 111: Eifer, [...] *Atkeršijimas, mo, m. 2 Reg. X.16.*

QB 2 Kar 10,16: Ir tare: eikš fu mannim, ir žurék, mano *atkeršima* už Pona Diewa. Ir jie wéže ii drauge ant io wežimmo.

Be to, rasta atvejų, kai RŽvl numetama vardažodžio priesaga ar vietoj deminutyvinės formos pateikiama nedeminutyvinė, plg.:

RŽvl 307: Schieferstein, Truppūs, škalūs Akmū, *Akmū, ens, m. Job. XXVIII.3.*

QB Job 28,3: Tikt wiena karta tamfa gála tur, ir tikt pakiaus randami vra tamfoi' gillybei' pallepti (*akmenelei* ar grumtelei, iš kurrū áuklas ir sidabras immamas).

RŽvl 407: Würz, f. Gewürz, žolės škanney kwépjencios, Gen. XXIV.53. *Brangi žolė, 2 Paral. IX.1. Aptvk=žolė.*

QB 2 Met 9,1: O kaip karalėne iš Arabionū žémės ta kalba apie Salomona girdėjo, atkelláwo ii į Ieruzale fu didzu tarnū pulku, fu werbludais, *brangujes žoles*, ir daug áuklo bey brangujū akmenáiczū nébanczeis, kad Salomona fu myfleis megitu. Ir iėiufi pas Salomona kalbėjo ji fu jūmi.

6.5. Ne visada RŽvl išlaikomos QB vartotos įvardžiuotinės ir sangražinės formos, plg.:

RŽvl 402: witzig, išmintingas, ga, adj. 2. Prov. I.4. *Kytras, trà Prov. XXVII.12.*

QB Pat 27,12: *Kitraffis* išwvfta nepaláima, ir pašifllep: bet paikieii perdiem eit, ir kencža iškáda.

RŽvl 247: los machen, *Atlofoju*, Exod. XXVIII.28. Atwálniju, Num. XXX.13.

QB Iš 28,28: O ta škvėli reik fu šawo rinkėlims fu geltonu šnuru prie fermėgôs rinkiu primekfti, kad drutay prie tôs dailey padarrytôs wirbutinnôs wykupiškos fermėgôs prigultu, neigi šitta škydėle nū tôs fermėgôs *atfilofutu*.

6.6. Pasitaiko ir kitos kalbos dalies atitikmenų, derinamų prie antraštinės vokiškos lemos. Pavyzdžiui, vietoj QB pateikiamo veiksmožodžio formos RŽvl įrašomas daiktavardis (QB – *zyliodami*, o RŽvl – *ziliojimas*, QB – *dainuodamos*, o RŽvl – *dain(u)ojimas*) ir pan., plg.:

RŽvl 86: Brunft des Viehes *žilojimas*, *mo*, m. Jef. LVII.5.

QB Iz 57,5: Ius, kurie néy *zylodami* balwonump bégat', po wiffais žalojenczeis médzzeis; ir papjájat kudikius prie uppélû po ūlu riewû.

RŽvl 170: Gefang, *Dainojimas*, *mo*, M. I Sam. XVIII.6.

QB 1 Sam 18,6: Bet nuffidawe. kaip iiffai sugrvžes buwo nŭ Pilištėno mušio, kad moteres iŭ wiffŭ miestŭ Izraelitėnŭ prieβais buwo ėjufios karalui Ŗaului, *dainodamos* ir βokinėdamos ŭ warinnoms búbnoms, ŭ džaugfmu ir ŭ ūmuikais.

RŽvl 229: Kornfteuer, *Iawû Dawimmas*, I Macc. XI.30.¹¹ Cžvž=Iawai.

QB 1 Mak 11.35: Mes iiems ir atlėidžiam wislab. ka iie pirm to karalui kas mét's turrėio *dŭti*, *jawû*, lodŭ waiŭaus, deffėtines, méžlawa. drukôs=cžvže. korunawimo=mókefti.

RŽvl 328: Singtanž, *Dainojimas ir Szokinėjimas* Exod. XXXII.18. Szókis pri Dainŭ.

QB Iš 32.18: Iis atláke: ne vra βaukfmas prieβ kitt's kitta. kaip pėrgalinczujŭ bey pėrgaletujŭ; bet aŭ girdzu βaukfma *dainojanczŭ ir βokinejenczŭ*.

Keletą kartų veiksmožodis keičiamas dalyviu arba dalyvis – būdvardžiu, plg.:

RŽvl 194: Hauβvater [...] *Uki waldas*, I Paral. IV.22.

QB 1 Met 4,22: Priegtam Iokim ir wyrαι iŭ Kofeba, Ioas ir Sarap, kurie *ukia walde* Moabe ir Iafubij' Lakeme; pagal páfaką ŭennujŭ.

RŽvl 380: ungeduldig, [...] *Murmys, inti*, partic. 2. Num. XI.1.

QB Sk 11,1: O kaip žmones pradėio *murmėti*, tai ne patikko tattai aufyŭe Pono Diewo. Ir Ponui Diewui tai iŭgirdus, diddev ŭpvyko io papvykim's. ir uždegge ugni Pono Diewo tarp iŭ. ta ŭuėde kraβtinnus abažus.

RŽvl 188: Hain, Hayn, [...] *Szwentà Girrė*, Jef. XVII.8.

QB Iz 17,8: Ir ne laikyŭis prie altorŭ, ŭawo rankomis darrytujŭ, ir ne weizdės ant to. ka io pirβtai padare nev ant *βwentitŭ girrŭ* ney ant abrozŭ.

¹¹ Netikslī Biblijos vietos nuoroda.

Taigi vietoj QB *ūkiq valdė* į RŽv1 įrašyta *ūkj valdq̄s*, vietoj *murmėti* – *murm̄ys*. Paskutinis pavyzdys rodo, kad pakinta ir junginio reikšmė, plg.: *šventyta giria* → *švonta giria*.

6.7. Kartais vokiškas dūrinys QB verčiamas lietuvišku žodžių junginiu, o Ruigys į RŽv1 perkelia tik vieną to junginio žodį arba atvirkščiai – Ruigys tikslina vokiško dūrinio reikšmę pridėdamas šalia junglumo žodį, plg.:

RŽv1 40: Augenbrahne, [...] *Wókas, ko*, M. Job. XVI.16.

QB Job 16,16: Mano gymis išputto iš werk̄fmo, ir mano *akkiū=wókai* aptėmo.

RŽv1 141: Fícherhãcklein, *Kebeklélis, élio*, M. Amos. IV. 2.

QB Am 4,2: WIEßpats. Ponas Diewas affibáziio prie sawo ßwentvbês: ßtav, czélas ateit ant jufú, kad fu méßkerėmis bufit ištráukti, ir jufú waikū=*waikai* fu *kebéklėleis žuwū gáudomaiſeis*.

RŽv1 144: Floßfeder, *Žuwiês Sparnas*, Tob. VI.4. [...]

QB Tob 6,4: Ir ángelas tare jam: nutwėres ie prie *sparnū*, ištráuk ie laukan.

Vietoj QB pavartoto junginio *akių vokai* į RŽv1 įtrauktas tik daiktavardis *vokas*, vietoj gerai vokišką dūrinį *Fícherhãcklein* ‘meškerės kabliukas’ atspindinčio trinario QB junginio *kebeklėliais žuovų gaudomaisiais* – tik *kebeklėlis*. O štai RŽv1 prie daiktavardžio *sparnas* pridėtas kilmininkas *žuvies* lengviau padeda suprasti vokiškos lemos *Floßfeder* ‘pelekas’ reikšmę; QB yra tik *sparnas*, plg. *nutwėres j̄q [žuvį] prie sparnū, ištrauk j̄q laukan*.

6.8. Taip pat RŽv1 rasta įvairių QB junginių koregavimo atvejų. Pavyzdžiui, RŽv1 pakeičiamas kuris nors QB junginio žodis, plg.:

RŽv1 23: anhangen an feinem Erbe, [...] *Pafilėkmi pri Tėwißkė̄s sawo*, Num. XXXVI.7.

QB Sk 36,7: Kad ne pultu tėwainiðki dalykai waikū Izrael nū wienòs gimminės ant kittòs: néfa kožnas waikū Izrael tur *paffilikt’* prie tėwainiðko dalyko gimminės sawo tėwo.

RŽv1 190: Handlung stark treiben, [...] *Kurczv̄ste iėßkau, iėßkóju*, Pl. CVII.23.

QB Ps 107,23: Kurrie fu akrutais ant jurū èjo, ir *iėßkojo sawo prekv̄ste* didzūſe wandenyſe.

RŽv1 332: Speisopfer, *Wálgimo=Appièrà*, Lev. II.1. [...]

QB Kun 2,1: Kad kas Ponui Diewui *walgio=apiera* nor dūti, tai tur buti toji iš ſmulkiū kwieciū miltū; ir tur allėiaus ant iū užlėti, ir kodylo uždėti.

RŽv1 377: um feyn, von der Zeit, Métas péréjo, Gen. XLI.53. *Pérleiftas vra Cžéfas*, Gen. XLI.

QB Pr 41,53: O kaip tie leptyni baggoti *metai pérleifti buwo* Egvpto=žémeie.

Pirmame pavyzdyje vietoj ilgesnės QB frazės pasirinkta trumpesnė, plg. *pasilikti prie tėvainiško dalyko giminės savo tėvo* → *pasilikti prie tėviškės savo*, tolesniuose trijuose daiktavardžiai pakeičiami sinonimais: *prekystė* → *kupčystė*, *valgis* → *valgymas*, *metai* → *čėsas*.

Vienur kitur skiriasi QB ir RŽv1 pateikiamų veiksmažodžių valdymas, plg.:

RŽv1 97: darúber fahren mit dem Meßer, *Annóju Peilù*, Exod. XX.25. Peilù kabbinù.

QB: Iš 20,25: O jey man nori darryti altoru iš akmens, ne turri ta darryti iš akmenù káldintù: nės jey *annofi jì fu peilu*, ne ßwentu darryfi jì.

RŽv1 114: Einkehren, zu Fuß Užeimì: zu Pferd, įioju. Užíóiu: mit dem Wagen, Užwažóiu, *Užeimi i Namùs*, Gen. XIX.2.

Pr 19,2: Ir táre: ßtay, juddu wießpaczu, *užeikita nammus* ľawo tarno, ir czonay nakwokita. Numazgódinkita ľawo kojas, tai rytmečzeis ankfty atfikėle, kelláukita ľawo kellu. Bet jùdu atfáke: ne, bet páfílikliwa per nakti ant uliczòs.

Vietoj QB junginio *anoti su peiliu* į RŽv1 įtraukiamas *anoti peiliu* (be prielinksnio *su*), vietoj *užeikite namus* – *užeikite į namus* (su prielinksniu *į*).

Galbūt ieškant tikslumo arba dėl pirmojo atitikmens įtakos dalyvis *užvertas* RŽv1 keistas kitu dalyviu *užgniaužtas* toliau pateikiamame pavyzdyje:

RŽv1 416: zuhalten, die Hand, Užgnáužiu, *Užgnáužta Ranka laikaù*, Deut. XV.7.

QB Įst 15,7: Kad tawo brolù wien's butu ľuwarges, bille kokiamie miešte tawo žémeie, kurre taw dùs WIEßpats, tawo Diewas, tai tu ľawo ßirdi ne turri užkėtinti, nevgi *ľawo ranka užwėrti* prieš pawargulį ľawo broli.

Taip pat vietoj konkrečią realiją įvardijančio daiktavardžio RŽv1 kartais pasirenkamas hiperoniminiais ryšiais susijęs daiktavardis, veikiausiai atsižvelgiant ir į vokišką antraštiniame junginyje esantį žodį, plg.:

RŽv1 198: helles Spiel=Werkzeug, *Žáflas Skambas, anti*, partic. 2. I Paral. XVI.16.

QB 1 Met 16,16: Ir Dowids tare wyreñniemľiems iš Lewitù, kad jie ľawo brolus pafstellotu giedot', ir ľu ľtrun=žáifľeis, ľu pľaltėrais, ľu arpomis, ir ľu *ľkambanczeis cymbalais*, kad giedoanczù balľas iškiev butu girdėtas, ir kožnas páfíldžaugtus.

RŽvl 377: Umhaben ein Kleid, *Iis Rubù àpdengtas Baruch VI.71.*

QB Bar 6,71: Priegtam ir iš to tai gali numanyti, kad jie n'efti diewai: nės *βarlotas*, *kurrūmi jie apdengti*, kandzū tampa fuēstas, ir jie galláuſev podraug, kad iš jų kožnas iūkias.

Vietoj QB daiktavardžio *cymbalas* RŽvl įrašytas *žaislas*, vietoj *šarlotas* – *rūbas*.

Dar viename pavyzdyje QB junginį *slenkantis koks* RŽvl pakeičia junginys *slenkas daiktas*, kuris tiksliau įvardija 'kirmėlę, kirminą', plg.:

RŽvl 177: Gewürm, Kirmėlės, liū, f. pl. Gnúfai, fū, m. pl. *Slenkas Dáiktas*, Lev. V.2.

OB Kun 5.2: Arba iev kokia duše ko ne cžvfto pakruttina, ar butu maita necžvftôs kokios žwērês, arba galwyo arba *flénkančio kokio*, o tai ne žinnodama, ta vra necžvfta ir nuſfidėjufi.

Galiausiai aptartini tokie RŽvl atvejai, kuriuos reikėtų vertinti kaip klaidą ar apsirikimą, o ne sąmoningą junginio keitimą, plg.:

RŽvl 136: Fehler, der einen hat, *Kūnu nefweiks, kà*, adj. Lev. XXI.17. [...]

QB Kun 21,17: Kalbék fu Aaronu ir tark: jey kas iš tawo waikū, jufū gimmineſe, *kūmi nefweiks* yr, tas ne tur priſfiartit, dūna ſawo Diewo apierawôt'.

RŽvl 177: Gezimmer, *Iβtaiſytas ápklodas*, I Reg. VII.3.

QB 1 Kar 7,3: O ant jų wirbaus *iβtaβytus ápklodus* iš cėdrū, ant tū paczū ſtulpū, kurrū buwo kettures dėbimts ir þenki, po þenkiolika i kožna eile.

QB buvo pavartotas įvardis *kuomi*, o ne *kūnu*, kaip perrenkama į RŽvl. Antrasis pavyzdys aiškiai rodo, kad apklodai yra *ištašyti* iš ciedrų, t. y. kedrų, o ne *ištaisyti*.

Apibendrinant galima pasakyti, kad apskritai Biblijos žodžiai ar junginiai iš QB perimami gana tiksliai. Rasta tik apie porą šimtų atvejų, kai keičiama atitikmens rašyba, fonetika, pasirenkamas kito kamiengalio ir kitos giminės daiktavardis, žodis pateikiamas su kitu priešdėliu arba jo iš viso atsisakoma, įrašomas kitos kalbos dalies žodis, koreguojamas žodžių junginys keičiant jo kurį nors dėmenį ar sintaksinę struktūrą.

Išvados

1. Sudarydamas savo žodyno lietuvių–vokiečių kalbų dalį (RŽlv) Pilypas Rugys rėmėsi Frydricho Vilhelmo Hako 1730 m. žodynu, paremtu 1727 m. Naujuoju Testamentu ir 1728 m. Psalmynu, todėl dažniausiai Biblijos leksika į RŽlv pateko per tarpinį šaltinį. Nėra lengva atsakyti, ar galėjo Ruigys pats remtis 1727 m. Naujuoju Testamentu. Pratarmėje jis nurodo, kad žodyną pradėjo rengti apie 1733 metus, kai buvo baigtas visos Biblijos vertimas. Nors vertimas

jau buvo baigtas, jis dar nebuvo išspausdintas, vadinasi, Ruigys pradėdamas rašyti žodyną galėjo remtis arba Naujojo Testamento vertimo rankraščiu, arba senuoju 1727 m. leidimu. Kartu su Senuoju Testamentu dar kartą perleistas Naujasis Testamentas skyrėsi daugiausia tik rašyba, taigi nepakanka patikimų duomenų rėmimuisi 1727 m. ar 1735 m. Naujuoju Testamentu pagrįsti ar paneigti. Pildydamas RŽlv, Ruigys jau tikrai rėmėsi 1735 m. išleista visa Biblija. Tai liudija kelios Senojo Testamento vietų nuorodos. Keliamo hipotezė, kad Ruigys veikiausiai daugiau naudojo 1735 m. Naujuoju Testamentu, bent jau tvarkydamas savo žodyno vokiečių–lotynų kalbų dalį (RŽvl), tačiau ji nėra įrodyta.

2. Pagrindinis Ruigio žodyno lietuviškų sinonimų šaltinis yra 1735 m. Biblija, kitaip dar vadinama Quando Biblija (QB). Tai rodo konkrečių žodžių ar junginių, prie kurių pateikiamos tikslios Biblijos vietų nuorodos, tekstologinė analizė. Į Ruigio žodyną, daugiausia RŽvl, pirmą kartą leksikografijos istorijoje įtraukiama Senojo Testamento žodžių, žodžių junginių ar ilgesnių frazių. Rasta 3521 atvejų, kai prie lietuviškų atitikmenų prirašyta įvairių Senojo Testamento dalių nuorodų. Naujojo Testamento nuorodų rasta 648. Iš penkių Mozės knygų paimta apie 30 proc. visos RŽvl su nuorodomis pateikiamos Biblijos leksikos. Daugiausia RŽvl remtasi Pradžios knyga (per 350 kartų), per 200 pavyzdžių pateko iš Išėjimo, Psalmyno, Izaijaus ir Jobo knygų. Iš Naujojo Testamento daugiausiai cituojama Evangelija pagal Matą. Visiškai nerasta pavyzdžių tik iš Jono trečio laiško.

3. Rašydamas žodyno vokiečių–lietuvių kalbų dalį (RŽvl) Ruigys siekė surinkti kuo daugiau QB pasitaikančių vokiškų žodžių vertimo variantų, todėl ieškant atitikmenų prie vieno vokiško žodžio RŽvl pateikiama po kelis lietuviškus atitikmenis iš skirtingų QB vietų. Iš QB imami vokiško žodžio vertimo variantai, sinonimai, reikšmės, retais atvejais – vartosenos pavyzdžiai. Dažniausiai QB nuorodos pateikiamos prie žodžių ar dvinarių atitikmenų, reiškiančių kokią nors QB realiją ar terminą, taip pat prie žodžių, pasižyminčių gausia sinonimija. Ilgesnių QB citatų į RŽvl pateko nedaug. Jos integruojamos į žodyno straipsnį, dažniausiai pateikiamos kaip aprašomieji kokio nors vokiško žodžio ar junginio atitikmenys. Kartais ilgesnių QB citatų randama naujuose žodyno straipsniuose.

4. Ieškodamas vokiškų žodžių vertimo variantų ir galimų sinonimų Ruigys naudojo Martino Lutherio Biblijos konkordancijomis. Kuriomis tiksliai, nėra nustatyta. Iš dalinio palyginimo su Konrado Agricolas 1658 m. konkordancijomis (CB) galima daryti atsargią išvadą, kad Ruigys rėmėsi konkordancijomis norėdamas patikrinti vieno ar kito žodžio ar žodžių junginio vartoseną. Dažniausiai tikrinama ta QB vieta, kuri konkordancijose prie

atitinkamo žodžio nurodoma kaip pirmasis arba vienas iš pirmųjų vartosenos QB atvejų. Tačiau rasta ir pavyzdžių, liudijančių, kad pasirenkama kokia nors konkreti QB vieta.

5. QB naudotasi ir pildant RŽvl registrą. Į abėcėlines vietas ir į registro žodžių lizdus pateko apie kelis šimtus QB žodžių ir/ar žodžių junginių. Iš QB imti antraštiniai žodžiai, tiek patekę į abėcėlines vietas, tiek surašyti į atitinkamų žodžių lizdus, sudaro tik apie 10 proc. RŽvl registro žodžių.

6. Šalia iš QB paimtų žodžių ir žodžių junginių Ruigys RŽvl dažnai pateikdavo savų sinonimų, kitokių vertimo variantų. Taip siekta parodyti ar pasiūlyti galimą dar vieną, galbūt geresnį atitikmenį. Dalis naujų lietuvių kalbos atitikmenų galėjo patekti iš rankraštinųjų vokiečių–lietuvių kalbų žodynų ar kitų religinių knygų. Šiame tyrime nustatyti kitus šaltinius nesiekta.

7. Galima suskaičiuoti apie porą šimtų atvejų, kai žodis iš QB paimtas netiksliai: pakeičiama žodžio rašyba, fonetika, pridedamas kitas priešdėlis ar jo iš viso atsisakoma, keičiamas kamiengalis, vietoj veiksmožadinės formos įrašomas išvestinis daiktavardis, koreguojamas junginys ar kuris nors jo dėmuo, skiriasi pateikiamų veiksmožodžių valdymas ir kt. Kai kurie Biblijos žodžiai RŽvl pateikiami skliausteliuose. Tai rodo, kad žodžio pavartojimo atvejis QB Ruigiui atrodė įtartinas, neteisingas, kontekstinis ar dviprasmiškai suvokiamas.

Šaltiniai

CB – [Konrad, Agricola,] *Concordantiae Bibliorum emendatae, completae ac ferè novae. das ist Biblische Concordantz und Verzeichnuß der fürnembsten Wörter/ auch aller Namen/ Sprüche und Gefchichte/ so oft derfelben in H. Göttlicher Schrift Altes und Newes Testaments gedacht wird, nach dem Alphabet zusammengetragen. Herfür gegeben durch Christianum Zeisium [...]*, Gedruckt zu Franckfurt am Mayn/ in Antonij Hummens Buchdruckerey/ Sumptibus Rulandiorum.

HŽ – [Frydrichas Vilhelmas Hakas,] *Vocabularium Litthvanico–Germanicum, et Germanico–Litthvanicum, Darin alle im Neuen Testament und Psalter befindliche Wörter nach dem Alphabeth enthalten find [...]* von Friederich Wilhelm Haack / S.S. Theol. Cultore, zur Zeit Docente im Litthauifchen Seminario zu Halle. Halle, Druckts Stephanus Orban, Univerf. Buchdr., [1730]. Cituota iš Zubaitienė 2012a.

HŽlv – Frydricho Vilhelmo Hako žodyno (1730) lietuvių–vokiečių kalbų dalis. Cituota iš Zubaitienė 2012a.

LKŽe – Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas. Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. – www.lkz.lt.

QB – *BIBLIA, Tai eſti: Wiſſas Szwentas Raſtas, Séno ir Naujo Teſtamento, Pagal Wokiſką Pérguldimą D. Mertino Luteraus, Su kiekwienu Pérſkyrimo trumpu Praneſimmu, ir reikalingu Paſzenklinnimu tû paczû ſodzû, kurrie kittoſe Perſkyrimoſe randomi, Nû kellû Mokytojû Lietuwoj’ Lietuwiſkay pérguldytas. Karaláuczuje. 1735. Rábtaiſ iſſpáuſtas pas Iona Endriki Artunga, o pardûdamas pas Pilippa Kriſtupa Kanteri.* Remtasi perraſu: *Biblija*, Karaliaučius, 1735; Biblioteka Jagiellońska, sign.: SD 52067 I. Dokumentinis perraſas, parengė Mindaugas Šinkūnas, Ernesta Kazakėnaitė, Jurgita Venckienė, Birutė Triškaitė (2018).

RŽ – [Pilypas Ruigys,] *Littauifch=Deutſches und Deutſch=Littauifches Lexicon, Worinnen ein hinlånglicher Vorrath an Wórtern und Redensarten, welche ſowol in der H. Schrift, als in allerey Handlungen und Verkehr der menſchlichen Gefellſchaften vorkommen, befindlich iſt [...] von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, Inſterburgiſchen Hauptamtes.* Königsberg, druckts und verlegts I. H. Hartung, 1747.

RŽlv – Pilypo Ruigio žodyno (1747) lietuvių–vokiečių kalbų dalis.

RŽvl – Pilypo Ruigio žodyno (1747) vokiečių–lietuvių kalbų dalis.

WŽvl – [Eryc Weismann,] *Lexicon bipartitum, Latino-germanicum, et Germanico-latinum [...] auctore Eryco Weismanno, Stuttgardiaë, Sum[p]tibus, Joh. Bened. Mezleri & Christoph Erhardi, Anno MDCCXXV [1725];* vokiečių–lotynų kalbų dalis.

Literatūra

Aleknavičienė, Ona 2003, „1701 metų Naujasis Testamentas ir lingvistinė polemika Prūsų Lietuvoje“, *Biblija Lietuvos dvasinėje kultūroje. Jubiliejinės konferencijos darbai 2002*, ats. red. Aliulis Vaclovas MIC, Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 2003, 15–35.

Biržiška, Vaclovas 1963/²1990, *Aleksandrynas. Senųjų lietuvių raštija, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos 2. XVIII–XX amžiai*, Čikaga: JAV LB kultūros fondas, Vilnius: Sietynas, 1963.

Citavičiūtė, Liucija 2004, *Karaliaučiaus universiteto Lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Citavičiūtė, Liucija 2005, „Johanas Jakobas Kvantas Karaliaučiuje XVIII a. Skiriama 320-osios gimimo metinėms“, *Senoji Lietuvos literatūra* 20: Senosios raštijos profiliai, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 73–124.

Citavičiūtė, Liucija 2006, „Prielaidos lietuviškos knygos plėtotei Karaliaučiaus pirmajame XVIII amžiaus dešimtmetyje: sekant Johano Jakobo Kvanto biografijos pėdsakais“, *Senoji Lietuvos literatūra* 22, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 239–267.

LB I – *Lietuvos TSR bibliografija. Serija A. Knygos lietuvių kalba 1. 1547–1861*, Vilnius: Mintis, 1969.

Palionis, Jonas 1995, *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Palionis, Jonas 1997, „Lietuvių rašomosios kalbos ir tarmių santykis XVIII a. Rytų Prūsijoje“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 38, 38–62.

Plaušinaitytė, Lina 2010, *Jokūbo Brodovskio žodyno leksikografinis metodas* (humanitarinių mokslų Filologijos krypties daktaro disertacija), Vilnius, 2010.

Plaušinaitytė, Lina; Vilma Zubaitienė 2017, „Die litauische Übersetzung des Neuen Testaments (1727, 1735) als Quelle der litauischen Lexikographie des 18. Jhs.“, *Baltische Bildungsgeschichte(n). Interdisziplinäre Tagung*, 2016 m. rugsėjo 19–22 d., Tartu (Estija).

Rhesa L[udwik] [Jedemin] 1816, *Geschichte der lithauischen Bibel: ein Beytrag zur Religionsgeschichte der Nordischen Völker von D. L. I. Rhesa [...] Königsberg*. 1816. gedruckt in der Hartung'schen Hofbuchdruckerei.

Zinkevičius, Zigmantas 1990, *Lietuvių kalbos istorija 4. Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslo.

Zubaitienė, Vilma 2006, „Aštuntasis Ehrenreicho Weismanno *Lexicon bipartitum* leidimas (1725) – Pilypo Ruigio žodyno (1747) vokiečių–lietuvių kalbų dalies registro šaltinis“, *Archivum Lithuanicum* 8, 97–148.

Zubaitienė, Vilma 2010, *Pilypo Ruigio Littauišch-deutsches und deutsch-littauišches Lexicon (1747): šaltiniai ir leksikografinis metodas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Zubaitienė, Vilma 2012a, Hakas, Frydrichas Vilhelmas, *Vocabularium litthuanico-germanicum, et germanico-litthuanicum... Nebst einem Anhang einer kurtzgefaßten Litthauischen Grammatic (1730)*, parengė Vilma Zubaitienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Zubaitienė, Vilma 2012b, Frydricho Vilhelmo Hako žodynas ir gramatika: pasirodymo aplinkybės, struktūra ir santykis su šaltiniais, *Hakas, Frydrichas Vilhelmas, Vocabularium*

litthuanico-germanicum, et germanico-litthuanicum... Nebst einem Anhang einer kurzgefaßten Litthauischen Grammatic (1730), parengė Vilma Zubaitienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 32–43.

Zubaitienė, Vilma 2016a, „Sinoniminiai bibliniai atitikmenys XVIII a. vidurio Mažosios Lietuvos žodynuose“, 52-oji prof. Arturo Ozolo tarptautinė mokslinė konferencija „Kalbos gramatinės ir leksinės sistemos variantiškumas“, 2016 m. kovo 17–18 d., Ryga (Latvija).

Zubaitienė, Vilma 2016b, „Psalmyno leksika XVIII a. Mažosios Lietuvos žodynuose“, *Tarptautinė mokslinė konferencija „Baltų kalbos ir kultūros 3“*, 2016 m. gegužės 5–6 d., Klaipėda (Lietuva).

Gauta: 2018 09 28
Priimta: 2018 12 28